

Szimbolikus
térfoglalás 1945 után.
A szombathelyi
Berzsenyi tér

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
2. Térelméletek a szombathelyi Berzsényi-tér vizsgálatához	5
3. A Berzsényi-tér története	9
3.1. A Berzsényi tér, mint a hatalom reprezentánsa	9
3.2. Az egyházi hatalom: püspöki palota és székesegyház.....	14
3.3 Vas vármegye igazgatási központja: a megyeháza.....	15
3.4. A városi igazgatási központ: a városháza.....	16
4. Kommunista térfoglalás a Berzsényi téren.....	18
4.1. Romeltakarítás és újjáépítés a Szombathelyi Egyházmegye központjában	18
4.2. Vármegyeházából Megyei Tanács székháza (1945–1950).....	26
4.3. Pártház a lebombázott városháza helyén	33
5. Összefoglalás.....	40
6. Felhasznált források	42

1. Bevezetés

A szombathelyi Berzsényi tér egy olyan, mint városi terület, amely három hatalmi központnak, mégpedig a püspöki palotának és székesegyháznak, a vármegyeházának, valamint a városházának adott helyet. A nevezett tér az 19. század utolsó harmadától kezdődően egészen a második világháború végéig az egyházi hatalom, a vármegyei és a városi közigazgatás központi, reprezentatív épületeinek adott helyet, egészen addig, míg 1945 márciusában az ezen épületek egy része bombatalálatot nem kapott. E három objektum szerepköre már önmagában magával hordozza a történelem sokszínűségét; a felemelkedést és a hanyatlást, illetve azok váltakozását egyaránt.

Jelen kutatásomban a Berzsényi tér hatalmi reprezentációban betöltött szerepét vizsgálom, annak meghatározó épületeinek történetén keresztül. A téma összetettségét a több szempontból adódó megközelítés is adja: egyrészt az egyes épületek valamilyen igazgatási hatalmat testesítenek meg, azok térbeli leképeződésének a szimbólumai, egyúttal a tér alkotó elemei. Másrészt az épületek nemcsak közvetlen környezetükre vannak hatással, hanem egy jól lehatárolható tágabb tér (egyházmegye, város, vármegye területe) felett gyakorolnak hatalmat. Mindezek mellett, a téma összetettségét jellegét fokozzák azok a szimbolikus, illetve történelmi események, melyek ott élnek a köztudatban az egyes objektumokkal kapcsolatban. Végül a téma jellegéből adódóan fontos művészettörténeti köteléke is van munkámnak, ugyanis az egyes reprezentatív épületek különféle művészeti stílusokat képviseltek, tanúskodva a korábbi korok ízléséről és világképéről.

Vizsgálódásom fő időintervallumaként az 1945 és 1950 közötti időszak határozható meg, hiszen ebben az időszakban mindegyik hatalmi központ tekintetében jelentős változás következett be, legyen az az adott épület külső, formai változása, vagy az igazgatási funkciókban bekövetkező fordulat. Kutatásom során az alábbi kérdések megválaszolására törekedtem:

1. Miként alkalmazhatók az egyes térelméletek a szombathelyi Berzsényi tér példájára; melyek ezek és milyen mértékben vonatkoztathatók a tér strukturális alakulására, valamint az itt manifesztálódó hatalmi pólusokra?
2. Hogyan formálta a Berzsényi teret először a városháza odakerülése, majd annak pusztulása?
3. Hogyan alakult a háború utáni újjáépítés során a sérült épületek sorsa?

4. Miként vette birtokba a kommunista diktatúra a polgári hatalom reprezentatív épületeit a szombathelyi Berzsényi téren?

Az elemzés tehát arra keresi a választ, hogy egy vidéki középváros és megyeszékhely hatalmi-reprezentációs terén miként ment végbe a kommunista diktatúra szimbolikus és valós térfoglalása. Azaz a politikai fordulat miként és milyen intenzitással manifesztálódott a város hatalmi-reprezentációs terén?

A kutatási kérdések megválaszolása érdekében a szükséges térelméletek bemutatását követően a Berzsényi tér és három vizsgált épületének történetét mutatom be. Majd részletesen azt vizsgálom, hogy milyen eszközökkel, formában és szereplők asszisztálásával ment végbe a kommunista térfoglalás az 1940-es évek második felében. Mivel több épület történetét vizsgáltam dolgozatomban, ezért az elsődleges források feltárása nem volt egyszerű feladat, hiszen a szálak szerteágazók voltak. Legfontosabb korabeli forrásként főként a Vármegyeháza és a Városháza háború utáni történelméhez a *Szabad Vasmegye/Vasmegye/Vas Népe* számait hasznosítottam, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának Szombathelyi Nemzeti Bizottság, valamint Vas megye alispánjának iratai közül válogattam. A másik levéltári adatgyűjtésemre a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban került sor, ahol az *Acta Cancellariae* Iktatott iratait és Építési iratait kutattam a püspöki palota és székesegyház újjáépítése kapcsán. Kutató-gyűjtő munkát folytattam a szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében, ahol mikrofilmen a digitálisan nem elérhető helyi sajtóanyagokat is olvashattam. Meglepődéssel tapasztaltam, hogy alig állt olyan várostörténettel foglalkozó munka a rendelkezésemre, amelyre támaszkodhattam volna. Egy-egy tanulmány és könyvfejezet segített a mozaikkép összerakásában, nyilvánvalóvá téve, hogy ilyen városi térrel és hatalomreprezentációval foglalkozó mikrokutatások teljesen hiányoznak a Szombathely történeti irodalmából. Hiszen a várostörténeti munkák nagy többségében a cselekvő személyek, aktorok szempontjából közelítik meg a múlt egy bizonyos eseményét, egy terület, városrész, város munkáját. Ezzel szemben az én kutatásom középpontjában nem a politikai, közigazgatási, egyházi személyek, hanem egy statikus tér, a Berzsényi tér áll. A nem aktörcentrikus, hanem fizikai és szimbolikus térmegközelítés más típusú forrásokat és szemléletet is kíván.

2. Térelméletek a szombathelyi Berzsényi-tér vizsgálatához

A szombathelyi Berzsényi tér tértörténetének elemzéséhez legalább három térelmélet bemutatása szükséges. Georg Simmel német filozófus, szociológus szisztematikus szociológiai térelméletében a teret öt alaptulajdonsága alapján csoportosította. Első alapkvalitásként a tér *kizárólagosságát* határozta meg. Ez alapján vannak olyan szociális formák, amelyek csak akkor tudnak meghatározóvá válni, ha az adott területen csak maguk vannak jelen. Vannak azonban olyan társadalmi viszonyok, amik nem igénylik a térbeli egyeduralmat. A második alapminőség értelmében a tér különböző *egységekre bontható*, melyeket választóvonalak különítenek el egymástól. A határok meghúzása szociális tevékenység eredménye, azaz mesterséges teremtmények, amik önhatalmúlag alakulnak ki. A határok, mint térbeli produktumok pedig visszahatnak a társadalmi folyamatokra, befolyásolják azt. A harmadik, jelentős alapminőség, hogy a tér *lehetővé teszi a rögzítést* „tartalmi” számára. A rögzítés origója az ún. „forgási pont”, ami körül a társadalmi kapcsolatok zajlanak. A negyedik alapminőség szerint a tér az egymással kontaktusban levő egyéneknek *felkínálja az érzékszervekkel észlelhető közelséget és távolságot*, amelyek szorosan hozzátartoznak az emberi kapcsolatokhoz. Az ötödik alapminőség értelmében a tér *lehetővé teszi a helyváltoztatást, a mozgást*, ami számos módon alakítja tovább a társadalmi kölcsönhatásokat.¹

Simmel részletesen foglalkozott a társadalmi kötelékek térben való megjelenésével is. A társadalmi viszonyok vizsgálata során megállapította, hogy az egyének felett bírt fennhatóság térben is megjelenik. A hatalmat birtokló intézmények kontrollálják a territóriumokon élőket, szabályozzák mindennapjaikat. Például egy adott ország területén az állam teljes jogú ellenőrzési szerepkörrel bír. A hatalom gyakorlása azonban a térben nemcsak nemzetállami szinten képeződik le, hanem alsóbb szervezeti struktúrákban is.² Ennek megfelelően a fizikai valóságban az egyházmegyének, a vármegyének, valamint a városi öngazgatás intézményének is meghatározott, lehatárolt terület feletti uralma van. Olyan központokat, reprezentatív épületeket létesítenek, amelyek megtestesítik az adott hatalmat, és fölötte állnak alsóbb szervezeti egységeiknek, egyúttal összefogják azokat. A püspöki palota például az egyes esperesi kerületek plébániái felett gyakorol hatalmat, a vármegyeháza a járási hivatalok tevékenységét ellenőrzi, de ugyanúgy a városi önkormányzat által felügyelt szerveknek, így

---

¹ Berger Viktor: *Térre szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2018. 55-57.

² Berger, 57.

például az egészségügynek vagy az oktatásnak is van térbeli megjelenési formája. A dolgozatban vizsgált szombathelyi Berzsenyi tér reprezentatív épületei szimbolikusan is megtestesítik az általuk gyakorolt hatalmat. A közfelfogásban a társadalom tagjai az objektumokkal azonosítják az általuk befolyásolt terület irányítását, ellenőrzését irányító fennhatóságot.

Michel Foucault francia filozófus, történész az 1970-es évek végén alkotta meg a *kormányzatiság* által elrendezett terek téziséét. A kormányzatiság egy olyan indíttatású koncepció, amely aprólékosan szabályozza a nyilvános együttélés és az egyéni viselkedés minden formáját. A kormányzatiság jelentései között megjelenik az államhatalom átalakulásának folyamata, illetve eredménye. A 18. századtól már az egész társadalom kerül a kormányzatiság érdeklődési körébe. Változik az addigi felfogás is: innentől kezdve nem alattvalóként tekint rá, hanem a társadalom gyarapodását, sorsának javítását tűzi ki, aminek megvalósításához kifinomult technikákat alkalmaz, például ösztönzi a születési arányszám növekedését. A korábbi történelmi korokban alkalmazott *fegyelmező diszpozitívok* mellett megjelennek a *biztonság diszpozitívjai*. Például az épületek, épületegyüttesek, rendeletek, törvények célja a „szelíd terelgetés”; a pozitívnak tekintett folyamatok ösztönzése, melyek a társadalom jobbulását, kiszolgálását kívánják elősegíteni. A biztonság diszpozitívjainak alkalmazói – ahogy a korábbi történelmi koroké is – sajátosan rendezik el a tereket. A 18–19. századtól hangsúlyossá váló biztonság diszpozitívjai nem szabályos szerkesztésű tereket hoznak létre, hanem a már meglévő városi környezetet akarják átalakítani, felhasználni a további fejlődéshez. Kiemelt céljuk, hogy megszüntessék a túlzott tömörüléseket, helyet teremtsenek az adminisztratív funkciókat ellátó intézményeknek, rendezzék a vidéki területekkel való kapcsolatot. Vagyis a városi élet működését kontrollálják, pozitív geneziseket erősítenek, és a károsakat meggátolják. Figyelembe kell vennie a természeti adottságok és az emberek által létrehozott fizikai elrendeződéseket, hogy ezeket összevetve tudja előmozdítani a város fejlődését.³

Szombathely igazgatási funkciókat ellátó tere, a kormányzatiság Foucault-i megközelítése szempontjából egy köztes időszak terméke. A vármegye székházát és a püspöki palotát még rendi-feudális jellegű hatalomgyakorlók létesítették a 18. század utolsó harmadában. E két

---

³ Berger, 117-120.

épület esetében kezdetben a fegyelmező diszpozitívok alkalmazása dominált. A 19. század közepétől a polgárosodás során azonban fogékonyabbá váltak a fennhatóságuk alá tartozó népesség jobbulásának elősegítésére. A városháza már tudatosan a Berzsenyi térre, az egyházi-vármegyei hatalmiság által uralt térre épült, létrehozója az önmagát reprezentáló, életének irányítását a polgárosodás elvei szerint alakító város volt. A városháza esetében a kezdetektől fogva a biztonság diszpozitívjai alakították az igazgatási egység jelenlétét. Ha az igazgatási teret a téralakítás szempontjából tanulmányozzuk, már egyértelműbb következtetést tudunk levonni a kormányzatisági formák szempontjából. Maga a tér nem szabályos alaprajzú, létrejötte során a korábbi objektumok elhelyezkedéséhez igazodott. A vármegyeház helyét – a korábban funkcióját ellátó – lakóház „jelölte ki”, míg a püspöki épületegyüttest az építész már tudatosan igazította a megyeháza középtengelyéhez. A városháza helye szinte már adott volt: a teret keleti irányból le kellett zárni, hogy egységes városkép alakulhasson ki. Látható, hogy a tér szerkesztésében már figyelembe vették a korábbi alkotóelemeket, szervesen kapcsolódtak azokhoz, vagyis érvényesülhettek a biztonság diszpozitívjai.

Henri Lefebvre francia filozófus térrel kapcsolatos fő művében, mely a *La production de l'espace* – magyarul *A tér termelése* – címet kapta, alapgondolatként a teret nem önmagában létezőnek, hanem létrehozott, alkotott dolognak tartja. Munkájában hangsúlyozta, hogy „*a (társadalmi) tér (társadalmi) termék*”. A társadalmi tér termelését három szempontra bontotta: érzékelésre, mely a fizikai tér meghatározója; elgondolásra/koncipiálásra, amely a mentális teret hozza létre, illetve megélésre, ami a társadalmi térre vonatkozó ismérv. Lefebvre, tér és társadalmi tér alatt főként a beépített, ember által megformált tereket nevezte meg.⁴

A térről szóló *tudás termelése* rendszerezett térábrázolásokat hoz létre. Ilyen térreprezentációk lehetnek a térképek, tervrajzok, lineáris perspektívát alkalmazó festmények. A térreprezentációk a gyakorlatokat irányítják, például a várostervezés vagy az építkezés során, ezért ideologikusak is és hatalmi összefüggésbe illeszkednek. A tér *jelentéstermelését* az a tény hozta létre, hogy a társadalmi terek nem csak észlelhetők és elgondolhatók, hanem megélhetők is. A reprezentációs terek létrehozói maguk a „lakók” vagy „felhasználók”, akik szimbólum- és képhasználati gyakorlataik során valamilyen módon megélik a teret. A reprezentációs terek nem magáról a térről alkotnak képzetet, hanem társadalmi értékekre, hagyományokra, kollektív tapasztalatokra, élményekre, vágyakra utalnak. Az emberek által megélt tér „rárakódik” az

---

⁴ Berger, 125-128.

anyagi térre, a mindennapok során a felhasználók szimbólumokkal és jelentésekkel látják el az egyes objektumokat. Ezek befolyásolják a materiális valóság észlelését, illetve az anyagi világ észlelése is befolyásolja a megélést.⁵ A Berzsényi tér tere reprezentációs tér. Az itt jelenlévő épületek által megtestesített hatalom számos módon befolyásolta a társadalom szűkebb és tágabb rétegeinek életét, ennek megfelelően a közvéleményben a teret és annak épületeit különféle szimbólumokkal, elnevezésekkel illették. Ilyen elnevezések például a szombathelyi Berzsényi térhez kapcsolódóan a Megyeház tér, Templom tér, Püspöki tér.

Lefebvre a kapitalizmus előtti tereket együttesen abszolút térnek nevezte, melyek vallásos-politikai meggyőződésből jöttek létre. Véleménye szerint a feudális viszonyok teremtették meg a *szimbolikus teret*. Ebben még tovább élt a római civilizációra jellemző társadalmi térfelfogás, és a város, mint imago mundi ábrázolása is. E jegyek egészültek ki a keresztény szimbolikával. A középkor városainak és székesegyházainak tere szimbolikus tér volt, hiszen azokat vallási szimbólumokkal látták el. A kapitalizmus kibontakozása alakította ki a *perspektivikus teret*, mely kapcsolatban állt a reneszánsz felfogással is. Ezért a perspektivikus tér rendszerezett, vizuálisan észlelhető és szigorúan szerkesztett. Az építészek is alkalmazták ezt a szemléletmódot. A reneszánsz városok szerkesztésének alapelvét a lineáris perspektíva vált. Ennek megfelelően a homlokzatokat a perspektíva szerint alakították ki, az utcák párhuzamos szerkesztésűek lettek. A nyílászárókat a homlokzathoz, az utcákat, tereket pedig a fontos épületekhez igazították.⁶ A három téralakítási elv viszonyában közös jellemző az absztrakció, mely egészen a 19. század végéig a városok tervezésének princípiuma lett.⁷

A fent taglalt térelméletek egyes részleteik termékeny kiindulópontot biztosítanak a szombathelyi Berzsényi tér 1945 utáni történetének elemzéséhez. Az évszázadok során épületegyüttesről alkotott kép méltán forrt össze a hatalommal és vált a köztudatban a Szombathelyi Egyházmegye, Vas vármegye és Szombathely városának szimbolikus terévé.

---

⁵ Berger, 128-131.

⁶ Berger, 131-136.

⁷ Berger, 136.

3. A Berzsényi-tér története

3.1. A Berzsényi tér, mint a hatalom reprezentánsa

Szombathely társadalmának életében két tér töltött be az elmúlt századokban kiemelkedő szerepet: a kereskedő-kisiparos polgárság mindennapjainak színtere a mai Fő tér volt. Az egyházi és világi hatalmat szimbolizáló központi épületek ettől nyugatra, a középkori eredetű vár falának tövében, mai nevén a Berzsényi téren találhatók.

A 18. század utolsó harmadáig a várfal keleti oldalánál található terület nem volt kiemelkedő jelentőségű városképi szempontból. Egy egyszerű vásártér, az úgynevezett várpiac rendezkedett be erre a helyre, minden velejárójával együtt: különféle árusok bódéi, mészárszékek, valamint a várak határozták meg a látványt.⁸ A terület kihasználását elősegítette a vár közelsége, az igazgatási feladatok ellátása helyett azonban gazdasági hasznosítás jellemezte azt.

A terület funkcióváltását a vármegyei igazgatás megjelenése indukálta. Szombathely 1578-ban geopolitikai okokból vált a megye központi településévé. A korábbi megyeszékhely, Vasvár túl közel esett a török seregek felvonulásához, így esett a választás a biztonságosabb Szombathelyre, ahova elsőként a káptalan, majd fokozatosan a vármegye vezetése is áttelepült. A megye magisztrátusa ehhez képest viszonylag későn, a 18. század közepén tudott egy korábban lakóházként funkcionáló épületet megvásárolni, amelyet ideiglenes jelleggel székhelyének berendezhetett.⁹ A mai tér arculatát meghatározó, barokk stílusú megyeház 1775 és 1779 között épült fel. Ez az épület a térnek meghatározó eleme, amelyhez a többi hatalmi teret szimbolizáló objektumot is igazították a későbbiekben.

A 18. század végén az egyházi hatalom is a mai Berzsényi térre építette központi épületeit. Az 1777-ben alapított Szombathelyi Egyházmegye első püspöke, Szily János, nagyszabású elképzeléseit szintén a középkori vár említett keleti védelmi rendszere helyén tervezte megvalósítani. Így jött létre a tér hangsúlyos nyugati lezárása, a püspöki palota. Elhelyezésének nagyszerűsége abban rejlik, hogy az építész, Hefele Menyhért a palota homlokzatát a megyeház

---

⁸ Károlyi-Szentlélek: *Szombathely városképei – műemlékei*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1967. 46.

⁹ Balogh Gyula: *Vas megye székházának története*. Bertalanffy József Könyvnyomdája, Szombathely, 1886. 18.

középrizalitjának tengelyére merőlegesen helyezte el, ezzel egy átgondolt, építészeti érték városképi egységet alakított ki.¹⁰ Az már csak a történelem alakulásának sokszínűségét, valamint az építész zsenialitását fejezi ki, hogy ezt a kompozíciót a püspöki székesegyháznak a palota és a szeminárium közé illesztésével bővítette ki északi irányban. Ezzel létrejött a mai Berzsényi tér harmonikus barokk, klasszicizáló későbarokk épületegyüttese, egyben a megye és az egyházmegye igazgatásának letéteményese.

A 19. század utolsó harmadáig a tér keleti oldala lezáratlan volt, szinte egybeolvadt a piactérként funkcionáló mai Fő térrel. A kiegyezés előtt voltak már tervek a városháza odahelyezésére is, azonban ezt telekviták hátráltatták. Így csak 1878 és 1879 között épült fel az a neoreneszánsz polgármesteri hivatal, mely a városi színházzal együtt osztozott a Hauszmann Alajos által tervezett épületen.¹¹ Ennek köszönhetően a városi irányítás központja is a hatalmi centrumokat tömörítő mai Berzsényi téren kapott helyet. A 19. század végére a vármegyeháza, a püspöki palota és a városháza között jött létre a viszonylag nagy területű, reprezentatív hatalmi tere Szombathelynek. A dolgozat ennek a három épületnek a történetét vizsgálja a kommunista berendezkedés első időszakában.

Ez a világi és egyházi kormányzati központ építészeti még nem alkotott egységes kompozíciót, ugyanis az egyemeletes városháza alacsonynak bizonyult a kétemeletes vármegyeháza és püspöki palota között. Ezt a városháza 1925-ben történt emeleti bővítése és átépítése¹² küszöbölte ki. A teret ezáltal szinte azonos párkánymagasságú, közel egyforma tömegű épülettömbök alkották, melyek látványát a tér fölé magasodó kéttornyú székesegyház látványa tette művészivé. A térkompozíció egységes képét némiképp a vármegyeház toldalékpélete, az ún. kismegyeháza zavarta meg egyemeletes voltával, mely távolról szemlélve olyan hatást keltett, mintha kissé „lebillenne” a tér keleti oldala.¹³

A mai Berzsényi tér északi irányban nehezen lehatárolható. Ennek oka, hogy a teret északon nem zárja le épület. A vármegyeházától észak felé haladva a tér fokozatosan összeszűkül a mai Szily János utcává, ezzel megközelítőleg egy háromszög alakzatot formázva. Ezt a formát a

---

¹⁰ Károlyi-Szentlélek, 47.

¹¹ Szilágyi István: *Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában*. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 2005.

¹² Smidt Erzsébet: *Adalékok a szombathelyi városháza 1838–1945 közötti történetéhez az alapokmányok tükrében*. In: Vasi Szemle 1995/5. 650.

¹³ Károlyi-Szentlélek, 68.

székesegyház elhelyezésével keletkezett tér zavarja meg, ami egyfajta kiszögellést képez a terület összezáródó felén. Az épület efféle elhelyezése Hefele Menyhért részéről viszont nagyon is tudatos döntés volt,¹⁴ hiszen ez a beugrás a térhatás szempontjából érvényesülni engedi a székesegyházat, hangsúlyozva annak monumentalitását.

A mai Berzsényi teret történelme során más és más nevekkkel illették. Az 1857-es várostérképen a Megye tér elnevezés szerepel,¹⁵ melynek oka egyértelműen a vármegye székházának helyszíne. Valószínűsíthető, hogy az elnevezés már korán kialakulhatott és használatossá vált. Az első névváltoztatás ötlete a későbbi igazságügyi minisztertől, Horvát Boldizsártól származik, aki 1860-ban javasolta a Széchenyi tér elnevezést.¹⁶ A következő, s egyben utolsó névmódosítás a tér egy szimbolikus részletének köszönhető. 1896-ban a Széchenyi térre állították Berzsényi Dánielnek, a megye híres szülöttjének a szobrát. Így az a paradoxon állt elő évtizedekig, hogy a legnagyobb magyarról, Széchenyi Istvánról elnevezett téren állt Berzsényi szobra, és az odavezető jelentős utca is a vasi származású költő nevét viselte. 1928-ban a Széchenyi teret átnevezték Berzsényi térre,¹⁷ míg a betorkolló utca ma Széchenyi István nevét viseli.

A Berzsényi térhez csatlakozó utcáknak is fontos szerepe van a tér kialakításában, lezárásában, emellett létrejöttük szerves kapcsolatban állt a tér alakulásával, bizonyos esetben pedig az igazgatási központ és adott utca elnevezése között is párhuzam vonható (ld. 1. térkép). A mai Szily János utca Szombathely egyik legrégebbi, középkori eredetű utcája volt, amely északi irányból torkollik az észak felől lezáratlan térre. Ez az utca 1950-ben az Alkotmány elnevezést kapta, majd a rendszerváltozás óta újra a város első püspökének nevét viseli.¹⁸

A Széchenyi utca keleti irányból érkezve vezeti a tekintetet a tér egyik központi elemére, a püspöki palotára, szűk keresztmetszete miatt a székesegyház sziluettje azonban csak részben tárul fel a szemlélőnek.¹⁹ Régi elnevezése Úri utca volt, majd 1896-ban kapta meg Berzsényi nevét. 1928-ban „cserélt” nevet a térrel, így lett az egykori Berzsényi utcából Széchenyi utca, illetve az egykori Széchenyi térből Berzsényi tér.²⁰

---

¹⁴ Károlyi-Szentlélek, 58.

¹⁵ Feiszt György: *Szombathely utcanévei és utcanévváltozásai*. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 1995. 47.

¹⁶ Feiszt, 63.

¹⁷ Feiszt, 15.

¹⁸ Feiszt, 66.

¹⁹ Károlyi-Szentlélek, 61.

²⁰ Feiszt, 63.

Dél-nyugati irányból a megyeház és a püspöki palota sarka között kapcsolódik a Berzsényi térhez a Hollán Ernő utca, amely 1901-ben kapta meg az 1848-as szabadságharcos nevét. Korábban az utca elején álló egykori gimnázium után Iskola utcának hívták. Az utca az 1951 és 1959 közötti időszakban Hevesi Ákos nevét kapta meg, majd visszakapta eredeti megnevezését (Hollán Ernő utca).²¹

A reprezentatív tér köztéri szobrai közül kettő – Berzsényi Dániel és Szily János püspök szobra – a dualizmus kori szombathelyi polgárság ősök iránti tiszteletének manifestációja.²² Ezzel szemben a székesegyház előtti térrészen elhelyezésre kerülő Szentháromság-szobor felállításának más oka volt. Az eredetileg a Szentháromság téren (ma: Fő tér) 1869-ben emelt szobrot a kommunista hatalom 1951 őszén az akkori Köztársaság tér parkosításakor eltávolította onnét, majd a Szombathelyi Egyházmegye kérésére a székesegyház előtt helyezték el.²³ Egyértelmű, hogy a szobor eltávolítását a rendszer ideológiája tette szükségessé, mint ahogy a tér átnevezését is. Ugyanakkor jól mutatja az egyház „mozgásterének” beszűkülését, ami immár fizikailag is egy kisebb területen használhatta fontos jelképét és végezhetette tevékenységét.

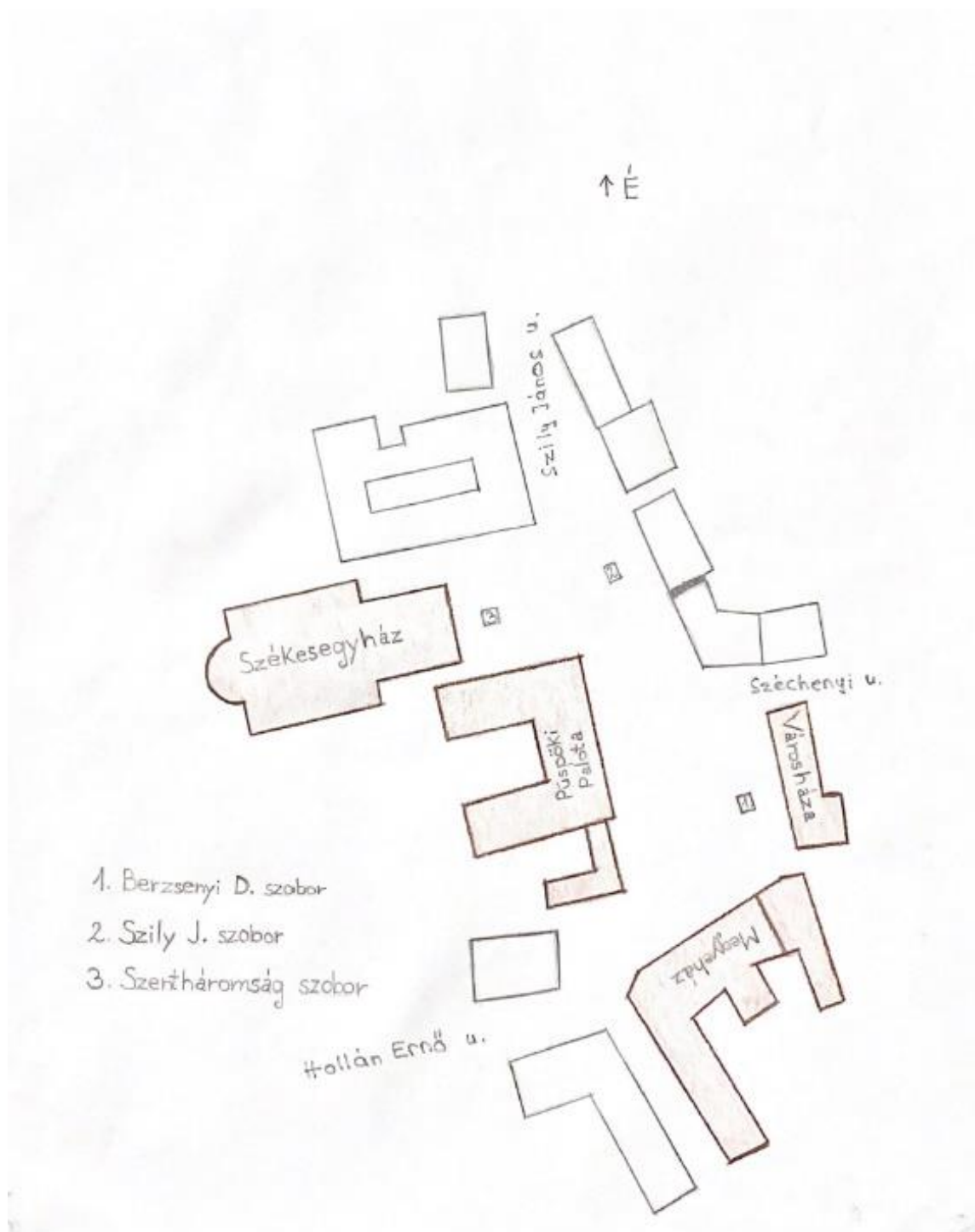
---

²¹ Feiszt, 33.

²² <https://www.kozterkep.hu/5906/szily-janos> (2023.01.07.)

²³ Tibola Imre: *A Milleniumi Év ajándéka*. Keresztény Egészségügyiek Dr. Batthyány László Társasága, Szombathely, 2011. 30.

A szerző megemlíti, hogy az Egyházmegye a szobor elhelyezésére irányuló kérésének nem találta írásos dokumentációját.

1. térkép: A szombathelyi Berzsenyi tér térképvázlata

Forrás: saját készítésű térkép

3.2. Az egyházi hatalom: püspöki palota és székesegyház

Az 1777-ben alapított Szombathelyi Egyházmegye a fiatal egyházmegyéink közé tartozik. Első püspöke Felsőszopori Szily János (1735–1799), korábbi győri kanonok lett, aki határozott elképzelésekkel látott hozzá székhelyének kialakításához. Szombathely központjában az építkezés helyszínéül a korábban a győri püspökök tulajdonában levő romos középkori várat, valamint a Sárlos Boldogasszony vártemplom területét választotta. Győri kanonoksága idején, az ottani székesegyház átépítése során ismerkedett meg Hefele Menyhérttel (1716–1794). Szily püspök az egyházmegyei központ reprezentatív épületei közül elsőként a palota és a szeminárium terveinek elkészítésével bízta meg a korszak egyik jeles építészt.

A klasszicizáló késő barokk stílusú palota 1783-ra készült el, amely külső és belső kivitelezésében is típusának egyik legkiemelkedőbb alkotása (ld. 1. kép).

1. kép: Püspöki palota és székesegyház

Forrás: <https://www.whb.hu/hu/hirek/hirek/amire-bueszkek-vagyunk-2-puespoeki-palota-szombathely> (2022.11.26.)

1945 első hónapjaiban azonban a Budapestről nyugat felé menekülő nyilas kormányzat Szombathelyen rendezkedett be, és az épület államigazgatási funkció befogadására kényszerült. A püspöki palota épületében a Külügyminisztérium kapott helyet, ennek is köszönhető, hogy az épület a szövetségesek számára célponttá vált. A püspöki palota az 1945. március 4-i

bombázás során találatot kapott, így a palota északi szárnyának kb. 20 méteres szakasza megsemmisült.²⁴ A detonáció következtében az ablaküvegek szinte mindenhol kitörték, a helyiségek ajtajai közül is számos megrongálódott, továbbá a lökéshullám a tetőcserepek mintegy 80 %-át sodorta le.²⁵

1791-ben került sor az új székesegyház alapkövetételére. 1794-ben elhunyt Hefele Menyhért. A munkák irányítását még ebben az évben Anreith György, az elhunyt építész munkatársa vette át, aki mestere tervrajzai alapján folytatta a munkát. A következő évben Szily püspök Prokop Fülöpöt a szobrászati munkákkal, Anton Maulbertsch-et a szentély freskójának megfestésével bízta meg. A különféle munkálatok 1814-re fejeződtek be, 23 évnyi építkezés után.²⁶

1945. március 4-én az amerikai légierő bombái 12 óra 47 perckor romhalmazba döntötték a belváros számos épületét, köztük a püspöki székesegyházat is. A nagykupola és a főhajó tetőzete és mennyezete leomlott, ezzel együtt a freskók is megsemmisültek. A lehulló tömeg szétzúzta a faragott tölgyfapadokat. A keletkező légnyomás valósággal leszívta a falak műmárvány borítását, a templom főhomlokzatának timpanonját 46 cm-el nyomta ki a székesegyház előtti tér felé. Megsemmisült a főoltárkép, a mellékoltárok nagyrésze, a karzat és rajta az orgona. Csodával határos módon a Madonna-kápolna épségben megmaradt.²⁷

3.3 Vas vármegye igazgatási központja: a megyeháza

Vas vármegye székházának kérdése a 18. század utolsó harmadában egyre élénkebben foglalkoztatta mind a megye nemességét, mind pedig a Budán székelő Helytartótanácsot. A tervek elkészítésével és a kivitelezéssel Adrian Chevreux francia hadmérnököt bízták meg, aki ekkor éppen a körmendi Batthyány-kastély átépítésén dolgozott.²⁸ A vármegyeház kétemeletes, természetes timpanonnal lezárt barokk épülete 1775 és 1779 között készült el.

---

²⁴ In: https://www.nyugat.hu/cikk/szombathelyi_bombazas_1945_marcius_4_fasiszta_Szalas_i (letöltve: 2022.10.31.)

²⁵ SZEL I. Püspöki Levéltár (továbbiakban: PL), 3. Acta Cancellariae (továbbiakban: AC), G. Építési iratok, 2. doboz, A szombathelyi püspöki palota sérüléseinek, valamint az okvetlenül szükséges helyreállítási munkálatok leírása, 1945. augusztus 20.

²⁶ Lendvai Rezső – Koltay Ferenc (szerk.): *A Szombathelyi Székesegyház bombázása és újjáépítése*. A Székesegyházi Főplébánia Képviselőtestülete és a Székesegyházért Alapítvány, Szombathely, 2015. 16-17.

²⁷ Lendvai – Koltay (szerk.), 2015. 46-47.

²⁸ Feld István és Somorjay Selysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai*. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére. Budapest, 2008. 238.

A vármegye vezetése az 1870-es évek végén bízta meg Hauszmann Alajos (1847–1926) budapesti építésszt a megyeháza épületének neoreneszánsz stílusú átépítésével, melyre 1880-1881 között került sor. A munkálatok érintették a külső homlokzatot, amely teljesen elveszítette eredeti barokk jellegét.²⁹ Timpanonján ekkor került elhelyezésre a megye struccos címere is. Az akkori nevén még Széchenyi tér a dualizmus évtizedeiben a vármegye társadalmi, gazdasági, kulturális életének meghatározó helyszíne volt.

1945 legelején a szovjet csapatok előre nyomulása miatt a Szálasi-kormány, intézményeit északnyugat-dunántúli nagyvárosokba költöztette. Így lett – ha csak néhány hónapra is – a szombathelyi megyeházából a Belügyminisztérium székháza.³⁰

3.4. A városi igazgatási központ: a városháza

Szombathely barokk stílusú városháza épülete a mai Fő téren állt, melynek pontos építési évszáma nem ismert. A 19. század közepére azonban egyre nagyobb igény mutatkozott egy új, városi székház építésére. Erre azonban néhány évtizedet várnia kellett a város polgárainak. 1846. július 24-én vásárolta meg a város az ún. Kitzlingstein-házat, melynek helyére tervezték az új városháza felépítését. 1865-ben a tervrajz megrajzolásával a helyi születésű, de Bécsben tevékenykedő Vojta Donátot bízták meg. Az általa készített terv megvalósítását azonban anyagi okok gátolták.³¹ A városban a szabadságharcot követő évtizedekben egyre erőteljesebben merült fel annak igénye, hogy egy állandó kőszínház is létesítsenek. Az 1877. december 29-i városi közgyűlésen fogadták el azt a tervezetet, hogy a Megyeház téren található telekre építik fel a városház-színház épületegyüttesét. A tervek elkészítésével és az építkezés felügyeletével Hauszmann Alajos fővárosi építésszt bízták meg, aki a megyeháza átépítéséért is felelt. Az 1879-ben elkészült városháza egy egyemeletes, tér felőli homlokzatán két oldalt előugró rizalittal ellátott, neoreneszánsz stílusú épület volt. A kettős rendeltetésű épület Széchenyi utca felőli oldalán a színház, a másikon a városháza helyezkedett el. Az objektum egyemeletes voltából adódó kisebb épülettömege a tér keleti lezárásaként gyakorlatilag eltörpült a püspöki palota és a vármegyeház épülete mellett, szimbolikusan jelezve ezzel is, hogy a püspöki-egyházi és a vármegyei hatalom jóval erősebb, mint a helyi, városi önkormányzat. Az átadásra 1879.

---

²⁹ Gerle János (szerk.): *Hauszmann Alajos*. Holnap Kiadó, Budapest, 2018. 106. In: Sisa József (szerk.): *Az építészet mesterei*.

³⁰ Soós Viktor Attila: *A szombathelyi bombázások társadalmi hatásai*. In: Vasi Szemle 2020/2. 134.

³¹ Smidt, 650.

augusztus 23-án ünnepélyes keretek közt került sor. A püspöki szentmise után kezdődött az ünnepi közgyűlés, majd munkájáért Szombathely díszpolgárává avatták a tervezőmérnököt, Hauszmann, ³² akit a későbbiekben a budai vár átépítésével is megbíztak. A városháza rendkívül gyorsan, egy esztendő alatt elkészült, ³³ ami azonban, mint utólag kiderült, a minőség rovására ment. Az új városháza azonban nem tudta sokáig hiánytalanul ellátni feladatát. A növekvő adminisztráció miatt egyes hivatalokat már 1897-ben, míg másokat 1914-ben egyéb városi épületekben kellett elhelyezni. ³⁴ 1905-ben pedig a színházat tűzveszély miatt használaton kívülre helyezték. ³⁵

Az 1925. május 4-i közgyűlésen döntöttek a városháza épületének átépítéséről és kibővítéséről. Ennek keretében a színház termeit átadták a városháza számára. 1925 nyarára már el is készült a kétemeletes, hangsúlyos középrizalittal ellátott épület, mely így már azonos magasságú lett az egyházi és a vármegyei igazgatás épületével (ld. 2. kép). Az átadásra 1926. november 11-én került sor, az ünnepélyes felavatást követően a munkálatokat támogató sárvári születésű Vass József népjóléti és munkaügyi minisztert díszpolgárrá avatták. ³⁶ A nyilas kormányzat a városházát is használatba vette a Közellátási Hivatal céljára.

2. kép: Városháza 1925 után

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SZTEShvoy> (2022.11.26.)

---

³² Uo.

³³ Smidt, 651.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Smidt, 652.

1945. március 4-én 12 óra 42 perckor 26 darab B-24 Liberator amerikai nehézbombázó oldotta ki bombaterhét Szombathely városa fölött, mely következtében a belváros számos épülete, köztük a városháza is súlyos sérülést szenvedett el.³⁷ Az épület szempontjából ez az esemény végzetesnek bizonyult.

4. Kommunista térfoglalás a Berzsényi téren

4.1. Romeltakarítás és újjáépítés a Szombathelyi Egyházmegye központjában

Joggal mondható, hogy 1945. március 4-én, vasárnap 12 óra 47 perckor Szombathely püspöki főtemploma felbecsülhetetlen mértékű sérülést szenvedett el a város amerikai légierő általi bombázása következtében. A bekövetkezett kár nemcsak anyagi tekintetben volt hatalmas, hanem kulturálisan is. Emellett a katedrális pusztulása szívbe markolóan fájt az egyházmegye híveinek, Szombathely lakosságának, de egyúttal minden jóérzésű embernek, akihez eljutott a szomorú hír. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a számos őszinte részvétnyilvánító levél, amelyet világiak és egyházi személyek intéztek Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspökhöz.³⁸ Együttérzését és támogatását fejezte ki többek között Német Károly Vas vármegye alispánja, valamint az egyházmegye egykori papja, Mindszenty József veszprémi püspök³⁹ is, aki ekkor a nyilas fogság miatt a sopronköhida börtönben tartózkodott. Kovács Sándor püspök 1945. március 10-én kelt körlevelében ismertette papjaival a pusztulás mértékét, nagyvonalakban megemlítve a keletkezett károkat, így az oltárképek, freskók megsemmisülését, az oltárok, gyóntatószékek, falak műmárványozásának romos voltát. A püspök arra szólította fel papjait és híveit, hogy mindannyian vegyenek részt az újjáépítés folyamatában és adományokkal támogassák a nemes ügyet. Illetve ígéretet tett arra, hogy saját jövedelmét is teljes mértékben az újjáépítésre fordítja. Levelében megemlíti a püspöki palota sérülését is, aminek következtében csak néhány hivatali helyiséget tudnak használni az épületben.

Bár a Madonna-kápolna csodával határos módon épségben maradt, a székesegyház, romos állapota miatt alkalmatlan volt a liturgikus cselekmények végzésére, ugyanakkor az egyházi

---

³⁷ Czírók Zoltán: *Az 1945. március 4-ei légítámadás amerikai szemszögből*. In: Vasi Szemle 2020/2. 157.

³⁸ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/785.

³⁹ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/730.

élet nem állt meg. A püspöki szertartások helyéül a szaléziak Szent Quirin templomát, míg a székesegyházi főplébánia számára a domonkos-rendi apácák Jézus Szíve zárdatemplomát jelölte ki.⁴⁰ A székesegyház feladatköre így két templom között oszlott meg, amely mutatja feladatainak sokféleségét, összetettségét. Az egyházi tevékenységek térbeli megoszlására azért is szükség volt, mert a szaléziak templomukat rendszeresen használták liturgikus feladatok ellátására, így nem lehetett minden főtemplomi programot oda szervezni. Ugyanakkor ebben az ideiglenes állapotban – a két új helyszín ellenére – sem szakadt ki teljesen az egyházmegye főtemploma és annak környezete a püspöki liturgia rendezéséből. Az 1945. május 31-én tartott Úrnapi szentmise helyszínéül Kovács püspök a székesegyház melletti Romkertet választotta, majd onnét ünnepélyes körmenetben vitték az Oltáriszentséget a Zárdatemplomba.⁴¹

Az értékmentés a bombázást követően szinte azonnal megindult. Már a bombázást követő napon önkéntes hívek csatlakoztak a romeltakarításhoz. A munka a megyéspüspök március 10-i körlevelének hívó szavát követően újabb lendületet vett, plébániai egyesületek tagjai, gyári munkások, iskolások vettek részt a törmelék összegyűjtésében és hordásában.⁴² A szervezett romeltakarítás munkálatai 1945. június 10-én kezdődtek meg és augusztus közepére mintegy 900 köbméter törmeléket hordtak ki az épületből.⁴³

1945. július 2-án Kovács Sándor megyéspüspök a helyreállítási munkálatok koordinálására életre hívta a Székesegyházi Templomépítő Bizottságot,⁴⁴ melynek elnöke Rogács Ferenc püspöki helynök lett.⁴⁵ A Bizottság tagjai között egyházi és világi személyek egyaránt helyet foglaltak.⁴⁶ A megbeszéléseknek többször is helyszínéül szolgált a püspöki palota.⁴⁷ A szeptember 4-én tartott ülésen püspöki javaslat alapján született döntés arról, hogy a munkálatokkal és azok finanszírozásával kapcsolatos megbeszéléseket rendszeresen,

---

⁴⁰ SZEL II. Vasvár-szombathelyi Székeskáptalan Magánlevéltára, 1. Káptalan hivatalos iratai, e. Iktatott iratok 1945/18.

⁴¹ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/1130.

⁴² Toronyi Németh István: *Szombathely ünnepe 1947. szeptember 7-8.* Szombathely, Martineum Nyomda, 1947.

⁴³ Sill Ferenc: *A Szombathelyi Székesegyház újjáépítése 1945–1976.* In: *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977)* Szerk. Fábián Árpád. Szombathely, 1976. 129.o.

⁴⁴ SZEL, I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1946/1105.

⁴⁵ Lendvai – Koltay (szerk.), 2017. 99. o.

⁴⁶ SZEL, I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Templomépítő Bizottság meghívó, Szombathely 1945. július 4-én.

⁴⁷ SZEL, I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Templomépítő Bizottság meghívó, a Szombathelyi Egyházmegyei Hatóságtól, 1945. október 30.

kéthetente hétfő este 6 órai kezdettel fogják megtartani.⁴⁸ A Templomépítő Bizottság a tervek elkészítésével és a műszaki ellenőrzéssel ifjabb Hell Gézát, míg a kivitelezéssel Beer Ferencet bízta meg.⁴⁹ A Beer építővállalat július 23-án kezdte meg az újjáépítés munkálatait.⁵⁰

Elsőként a sekrestye és a Madonna-kápolna feletti helyiségek beszakadt tetőzetét és a boltozatok sérült részeit bontották le. Az előkészítő munkálatokat követően mindkét helyiségben visszaépítették a csehsüvegboltozatot, újravakolták és meszelték a falakat, valamint a szükséges tetőfedési munkálatokat is elvégezték. Ezen munkálatok szeptember végéig zajlottak.⁵¹ Ezekkel a munkálatokkal párhuzamosan folyt a szentély és a kereszthajó feletti tetőszerkezet megerősítése, lécezése, majd a tetőcserepek felhelyezése, hogy az épület ezen részét megóvják a további beázásoktól.

Az építkezés lendületében törést okozott az a tény, hogy az időjárásra és az anyagi fedezet hiányára való tekintettel 1946. január 17-én a munkaerő létszámának korlátozására kényszerültek. Az addigi átlag 22 munkás helyett csak 7 főt tudtak foglalkoztatni naponta. A munkálatok ennek ellenére nem álltak le: tovább folyt a főhomlokzat bontása, illetve a kőparkányok kiegészítése és helyreállítása. Március végétől ismét 50 ember dolgozott naponta a Székesegyházon, így rövidesen befejeződtek a még hátralévő bontási munkák.

1946. március végén kezdték el a hosszahajó megmaradt fedélszékének bontását.⁵² A tetőanyag leszállítása és az előkészítő munkálatok elvégzése után május 11-én kezdték el a tetőszerkezet felállítását.⁵³ A tető elkészülte után, ez év nyarán került sor a hosszahajó 600 m² felületű dongaboltozatának falazására, melyet az ősz folyamán fejeztek be.⁵⁴ Ezzel megvalósult a legfontosabb kitűzött szempont, vagyis tető alá került az épület, majd a boltozat elkészültével prioritást kaphattak a belső munkálatok.

---

⁴⁸ SZEL, I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Templomépítő Bizottság jegyzőkönyv, 1945. szeptember 4.

⁴⁹ Lendvai – Koltay (szerk.), 2015. 48-49.o

⁵⁰ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Nagyméltóságú és Főtisztelendő Kovács Sándor megyéspüspök úrnak. Szóbeli megkeresésére a folyamatban lévő székesegyházi templom helyreállítási és újjáépítési munkákra vonatkozóan tisztelettel értesítem, 1945. szeptember 20.

⁵¹ SZEL, I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Összefoglaló jelentés a székesegyház helyreállítása kapcsán 1946. évi április hó 20-ig végzett munkákról. 1946. április 19.

⁵² SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Jelentés a székesegyház helyreállításával kapcsolatosan, 1946. március 28.

⁵³ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Jelentés a székesegyház helyreállításával kapcsolatosan, 1946. május 11.

⁵⁴ Sill, 137.o.

1947 tavaszán került sor a szentély fél- és egészkupolájának szükséges bontására, ezt követően újra falazására, majd vakolására. Szintén ekkor állították helyre a kereszthajó dongaboltozatát, főpárkányát, valamint vakolással látták el a falfelületeit. A nyár során építették be a felújított, illetve az újonnan legyártott ablakokat és ajtókat.⁵⁵ Ezen munkálatok befejeztével 1947 őszére elkészült a zárt templomtér,⁵⁶ mely díszait nélkülözve, de készen állt a hívek fogadására. A püspöki palota részleges helyreállítására a székesegyházi munkálatokkal párhuzamosan került sor, amelynek műveleteit szintén a Székesegyházi Templomépítő Bizottság irányította. A palota újjáépítési munkálatairól – minden bizonnyal a székesegyház nagyobb volumene miatt – a levéltári források szűkszavúan szólnak, a Bizottság egyik tagja által 1945. augusztus 20-án készített műszaki leírás azonban arról tájékoztat, hogy az *„okvetlenül szükséges tetőfedési, épületasztalos és üvegezési munkálatok, valamint a megrongált részeknek fallal való elzárása az érvényben levő munkabérek és anyagárak mellett láthatóan 5-6 millió pengőbe fognak kerülni.”*⁵⁷ Az épület külsejét érintő munkálatokra – mely során az északi szárny romos szakaszát lebontották, a megmaradt részt fallal lezárták, valamint újra fedték a tetőt – már 1945–1946-ban sor került, míg a belső ajtók helyreállítása még 1948-ban is zajlott.⁵⁸

A háborút követően a püspöki palota használható helyiségeiben polgármesteri szobát rendeztek be. 1945. augusztus elején itt alakult meg a Szovjet-Magyar Művelődési Társaság helyi szervezete, mely kulturális alapon kívánta egymáshoz közelebb hozni a magyar és a szovjet népet. A Társaság elnökévé pedig Kovács Sándor megyéspüspököt választották meg, aki székfoglalójában azt hangoztatta, hogy a tisztség elvállalásával a magyarság ügyének tesz szolgálatot.⁵⁹ Ezzel tehát megkezdődött a püspöki hatalom bevonása a kommunista hatalomkiépítésbe.

A székesegyház és a püspöki palota romjaiból való újjáépítését egy vesztes háború után, gazdasági nehézségek közepette kellett megvalósítani. Az 1945. évi VI. törvénycikk értelmében bevezetett földreform különösen érzékenyen érintette az egyházi földbirtokokat, amelyből a

---

⁵⁵ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Tájékoztató költségvetés a székesegyház 1947. évben helyreállítandó kőműves és elhelyező munkákra, 1947. március 17.

⁵⁶ Sill, 138.

⁵⁷ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 2. doboz, A szombathelyi püspöki palota sérüléseinek, valamint az okvetlenül szükséges helyreállítási munkálatok leírása, 1945. augusztus 20.

⁵⁸ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 2. doboz, Kimutatás a püspökvárban és a Székesegyházban elvégzett különféle munkálatokról, 1948. január 18.

⁵⁹ Szombathelyen megalakult a Szovjet-Magyar Művelődési Társaság In: Szabad Vas megye, 1945. augusztus 2. 1.

munkálatok jelentős hányadának költségeit fedezhették volna. Kovács Sándor megyéspüspök papjainak írt bizalmas levelében közölte, hogy a püspökség tulajdonában hagyott 100 katasztrális hold földterület még az egyházkormányzati intézmények fenntartására sem volt elegendő.⁶⁰ Ebből látható, hogy az egyház a kialakult helyzetben nem lett volna egyedül képes a helyreállítás szükséges munkálatait finanszírozni. A gyorsan inflálódó pengő miatt a pénzübeli segélyek helyett sok esetben a természetbeni juttatások váltak fizetőeszközzé.

Kovács püspök 1945. augusztus 20-án Nagy Ferenc újjáépítési miniszternek írt levelében az Újjáépítési Közmunkavállalásalapból 3 millió pengő segély kiutalását kérte, és jelezte, hogy az egyházmegye hívei 6 millió pengő önrészt vállaltak.⁶¹ A Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság által készített kimutatás szerint az Újjáépítési Minisztérium 1945. november 15. és 1946. április 16. között nyolc alkalommal utalt ki változó nagyságú pénzösszegeket. A folyósított összegeken jól látható az infláció növekedése, ugyanis a novemberben küldött 2, illetve 10 millió pengős értéknagyság a következő év áprilisára már elérte a 3 milliárd pengős névértéket.⁶² Az értékvesztés kiküszöbölésére Antall József újjáépítési miniszter 1946. május 25-én 50 millió adópengő segélyt utalt ki a munkálatok folytatására, hogy az a tényleges felhasználásig ne értéktelenedjen el.⁶³

Kovács püspök többször fordult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz is. 1945. szeptemberében írt levelében közölte gróf Teleki Géza miniszterrel, hogy az anyagárak és a munkabérek folyamatos emelkedése következtében nem tudnak költségvetést készíteni. A szükséges dokumentáció hiánya ellenére a munka volumenére való tekintettel kérte, hogy lehetőség szerint nagyobb összeggel támogassa a székesegyház rekonstrukcióját.⁶⁴ A székesegyház műemlék volta lehetőséget adott arra, hogy a püspökség a Műemlékek Országos Bizottsága felé is benyújthassa támogatási kérelmét. A vallás- és közoktatási miniszter engedélye alapján 1945. decemberében 8 millió pengő segélyt kapott, továbbá ígéretet kaptak havonkénti juttatásokról.⁶⁵ Ez utóbbi megvalósulását nem támasztják alá dokumentumok. Az állami támogatások mellett az újjáépítéshez szükséges fedezet jelentős részét a Szombathelyi Egyházmegye hívei és papjai áldozatvállalása teremtette elő. Már a szervezett

---

⁶⁰ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1946/1500.

⁶¹ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/1819.

⁶² SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Székesegyház részére újjáépítési segélyekről kimutatás, 1946. május 9.

⁶³ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 3. doboz, Szombathelyi székesegyház építési segélye, 1946. május 25.

⁶⁴ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/2022.

⁶⁵ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1946/100.

gyűjtések megkezdése előtt 70 plébánia közössége segítette adományával a munkálatokat.⁶⁶ A vidéki lakosság a pénzbeli segítség mellett főként természetbeni adományokat adott, ezért az építkezésen dolgozó munkások gabonában, lisztben, zsírban, borban kapták fizetségüket.⁶⁷ Több település lakossága építőanyaggal járult hozzá az újjáépítéshez. Például a szentpéterfai hívek a község határában elhelyezkedő, gróf Erdődy Pál tulajdonában lévő erdőből⁶⁸ önként vállalták a tetőszerkezethez szükséges faanyag kitermelését, megmunkálását és beszállítását Szombathelyre.⁶⁹

Az adakozásból az egyházmegye minden plébániája és híve igyekezett – lehetőségeihez mérten – kivenni a részét. Szombathelyen a nélkülöző városi lakosság ékszer is felajánlott temploma újjáépítésére.⁷⁰ Számos vidéki település lakója sokszor a mindennapi megélhetéshez szükséges élelmet is nélkülözve,⁷¹ a saját környezetében lévő épületek háborús sérüléseinek javítása mellett⁷² – ha csak csekély összeg adományozásával is – de szívügyének érezte az egyházmegye széktemplomának támogatását, szóltak a korabeli beszámolók.

Az egyházmegye szerte tartott gyűjtés során azonban kényelmetlen helyzetekre is sor került. Például 1946. január 11-én a Zala vármegyei Ortaházán Farkas József pákai plébános Káli Kálmán tanítóval együtt gyűjteni indult, a helyi csendőrök megtiltották azt nekik, illetve beidézték őket kihallgatásra, ahol a novai kommunista párttitkár és a csendőrségi nyomozó nevetség tárgyává tették az akciót. A párttitkár „*A püspökség a legnagyobb feketéző!*”⁷³ megjegyzéssel illegális cselekménnyel gyanúsította az egész adománykérést. Ha csak helyi szinten is, de az ilyen esetek már sejtetővé tették, előre vetítették a kommunista berendezkedés egyházellenességét.

A papság személyesen főként kongrua jövedelmén keresztül támogatta a rekonstrukció finanszírozását. 1945-ben a papok a második félévi fizetéspótlékukat ajánlották fel,⁷⁴ míg 1946. őszén az augusztusi és a szeptemberi kongruakülönbözetet ajánlják fel a székesegyház

---

⁶⁶ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1946/1500.

⁶⁷ SZEL I, PL, 3. AC, G. Építési iratok, 1. doboz, Kimutatás a székesegyház újjáépítésénél természetben adott kalóriamennyiségekről, 1946. július 12.

⁶⁸ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/1923.

⁶⁹ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 2. doboz, Nagyméltóságú Püspök Úr! Szeretett Főpásztorunk! Szentpéterfa hívei megértették, 1945. augusztus 5.

⁷⁰ Toronyi Németh, 7-8.o.

⁷¹ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/221.

⁷² SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1945/818.

⁷³ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1946/77/a.

⁷⁴ Sill, 142.

számára.⁷⁵ Miután 1946. augusztus 1-jén bevezették a forintot, „*Add első forintodat a székesegyházra!*” szlogennel kívánták a gyűjtést ösztönözni. Ezzel a gondolattal sokak első forintját sikerült a rekonstrukció támogatására megnyerni. A tehetősebbek ugyanakkor keresetük jelentősebb részét is a munkálatok fedezésére bocsátották.⁷⁶ A következő évben hasonló jelmonddal buzdították adományozásra az embereket: *Minden hívőtől egy forintot kér a székesegyház! Aki tudja, adja pénzben, aki nem tudja, adja a természetbeni ellenértékét.*”⁷⁷

A fenti példákból látható, hogy a papság és a hétköznapi emberek adománya egyénekenként számszerűleg nem volt feltétlenül kimagasló, természet- és pénzbeli segítségnyújtásuk együttesen mégis jelentős szerepet játszott az egyházmegye főtemplomának újjáépülésében. A munkálatok támogatásából Szombathely városa is kivette a részét. A városi tanács a megyéspüspök kérésére 1946 októberében 15 000 forintot adományozott, amely a fennálló munkanélküliség mérséklését is szolgálta.⁷⁸ A döntően kommunista városvezetés és a püspökség között egyfajta együttműködésre került sor. A *Szabad Vasmegye* már korábban, a bombatámadás első évfordulóján nehezményezte, hogy az iskolások bevonásával tartott megemlékezésen csak a bombázás áldozatairól és a székesegyház pusztulásáról esett szó, arról pedig nem, hogy kik voltak ezért a felelősek.⁷⁹

A segélykérések nem csak a hivatali szerveket és az egyházmegye lakosságát célozták meg. Varga István kerkakutasi lelkipásztor készítette el Kovács Sándor nevében azt az angol nyelvű kérvényt, amelyet a főpásztor – a pittsburghi püspök közvetítésével – az összes amerikai püspöknek címzett. A levél nagyvonalakban ismertette az amerikai légierő okozta károkat, azzal a kéréssel fordult a tengerentúli püspökökhöz, hogy támogassák a székesegyház felépítését. Az inflációra tekintettel azt kérték, hogy az átutalt összegekhez dollárban juthasson hozzá a szombathelyi püspökség.⁸⁰

---

⁷⁵ SZEL I. PL, 3. AC, B. Iktatott iratok 1946/2070.

⁷⁶ Toronyi Németh, 9.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ In: Szabad Vasmegye, 1946. október 17. 1.

⁷⁹ In: Szabad Vasmegye, 1946. március 7. 1.

⁸⁰ SZEL, I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 2. doboz, *Most Reverend and Dear Bishop, my beloved Bishop's Brother! Nagyméltóságú és Főtisztelendő kedves Püspök, szeretett Püspöktestvérem! Székesegyházi segély iránti kérelmezés angol, illetve fordításban magyar nyelven.* Az Egyesült Államok püspökeitől érkezett dollár átutalásokról szóló kimutatásokat nem találtam a kimutatások között.

Az újjáépült székesegyház felszentelési ünnepségét Kovács Sándor megyéspüspök 1947. szeptember 7-re tűzte ki. A másnapi, vagyis szeptember 8-i Mária kongresszussal egybekötött jeles eseményt nagy készülődés előzte meg. Az ünnepség előkészítésére, valamint a székesegyház feldíszítésének koordinálására külön-külön egyházi személyeket bízta meg.⁸¹ A rendezvénysorozat gyakorlatilag a Szombathelyi Egyházmegye utolsó nagy tömegeket megmozgató eseménye volt a kommunista hatalomátvétel előtt.

Szombathely, egyúttal az egész egyházmegye ünnepélyének jelentőségét mutatta, hogy szeptember 6-án a városba érkezett Mindszenty József bíboros-hercegrímás is, mint a felszentelési szertartás főcelebránsa, valamint a magyar püspöki kar számos tagja.⁸² A főként Vas és Zala megyéből hívek tömegének nagyságát mutatja, hogy szeptember 7-én már az esemény előtt megtelt emberekkel a székesegyház előtti tér, valamint a szomszédos utcák környéke.⁸³

A reggel 9 órakor kezdődő ünnepi szentmise kezdetén Mindszenty a szertartás részeként megáldotta a templom külsejét, majd ezt követően a belső falakat is.⁸⁴ A felszentelési misét követően délután egy órakor ünnepi ebéd következett a püspöki palota *Sala Terrena* helyiségében, amelyre a püspöki kar tagjai és az egyházi előjárók mellett az építőmunkások kaptak meghívást.⁸⁵ Látható, hogy mind a szentmisén, mind pedig az azt követő díszebéden megkülönböztetett tiszteletet kaptak az egyszerű fizikai munkások. Az egyház ezzel a szívélyes gesztussal fejezte ki irántuk való háláját, amit az étkezés során maga a Hercegrímás tolmácsolt feléjük.⁸⁶

Papp Kálmán győri megyéspüspök a szombathelyi ifjúság *Veni Sancte*, vagyis évnyitó szentmiséjén a következő szavakat intézte a fiatalokhoz. „*A katolikus ifjúság nem maradi, nem a múltak romjain kesereg, hanem a haladás élén jár s a jövőt építi, mint a templomépítők. Erős ifjúságra van szüksége a viharokkal küzdő Egyházunknak és a romokból újjászületni akaró magyar hazánknak egyaránt.*”⁸⁷ A beszéd tartalma jól tükrözte a katolikus egyház önmagának ifjúság általi megerősödésébe vetett hitét, mely egyfajta ellenreakciónak is tekinthető az egyre

---

⁸¹ SZEL I. PL, 3. AC, G. Építési iratok, 2. doboz, A Szombathelyi Székesegyház felszentelése és a Mária Kongresszus Szeptember 7-8-án

⁸² A magyar katolicizmus nagy ünnepe Szombathelyen In: A Szív, 1947. szeptember 20. 3.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Toronyi Németh, 15-16.

⁸⁵ Toronyi Németh, 24.

⁸⁶ A magyar katolicizmus nagy ünnepe Szombathelyen In: A Szív, 1947. szeptember 20. 3.

⁸⁷ Százezer hívő és a magyar főpapság Szombathelyen In: Új Ember, 1947. szeptember 14. 6.

erősödő egyházellenességgel szemben. A programsorozat délután négy órakor a székesegyházban Boldogasszony-hangverseny címmel, egyházzenei művek felcsendülésével folytatódott.⁸⁸ A két és fél évig székesegyházi funkcióknak helyet adó Szent Quirin templomtól este nyolc óra után gyertyás körmenet indult a székesegyházba, a klérus és a hívek együttes részvételével. A résztvevők száma a korabeli feljegyzések szerint a több tízezres nagyságrendet is elérhette. Éjfélkor a vasvár-szombathelyi székeskáptalan tagjai mutattak be szentmisét, melyet a város plébániáinak szentségimádási órái követtek egészen reggel hat óráig.⁸⁹ Szombathely ünnepének naphosszig tartó liturgikus eseményei, valamint a jelenlévő hívek nagyszámú, buzgó részvétele kikristályosodása volt annak az összefogásnak, amely képes volt romjaiból újjáépíteni a lebombázott székesegyházat. Szombathely és az egyházmegye lakosságának tenniakarása a tanúbizonysága annak, hogy a háború szörnyűségeit közvetlenül átélt emberek új életet akartak kezdeni egy polgári, keresztény értékeket valló világban. A történelem fősodorja később azonban máshogy alakította az egész társadalom életét.

4.2. Vármegyházából Megyei Tanács székháza (1945–1950)

Annak ellenére, hogy 1945 márciusáig a vármegyháza a nyilas kormányzat belügyminisztériumának adott otthont, így akár a légitámadások egyik fő szombathelyi célpontjának számíthatott, mégsem szenvedett komolyabb háborús sérülést. Pedig a Berzsényi téren álló, szomszédos városháza és a székesegyház is áldozatul esett a bombázásnak. Ennek köszönhetően a háború utáni élet megszervezésének egyik központjaként működött, bár egyes esetekben megváltozott feladatkörrel, de a megyeháza továbbra is a helyi közigazgatási funkciók ellátását biztosította.

1945. április 9-én alakult meg Szombathely törvényhatósági jogú város Nemzeti Bizottsága a vármegyháza kistermében. Feladata a város közügyeinek irányítása és ellenőrzése volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatalmának lokális megszilárdításáig.⁹⁰ A Nemzeti Bizottság koalíciós pártok intézményeként jött létre, ami az országos tendenciáknak megfelelően baloldali túlsúllyal bírt. Az ezekben a helyi közigazgatási fórumokban helyet kapó szélsőbaloldaliakat később a Magyar Kommunista Párt a többi pártnál előbb integrálta a

---

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Toronyi Németh, 33.

⁹⁰ MNL VamL Szombathelyi Nemzeti Bizottság iratai. 1 csomó. Jegyzőkönyvek.

reorganizálódó „hagyományos” közigazgatásba.⁹¹ A Nemzeti Bizottság ülésén ismertették a polgári közigazgatás működését, mely a közbiztonság, a közellátás és a közegészségügy terén keresztül szabályozta a háború után Szombathely életét. A Bizottság demokratikus jellegét kívánta erősíteni, hogy ülést bármelyik párt kezdeményezhetett, ha a szükséges indítványt 24 órával korábban kézbesíteni lehet a tagok részére. A tanácskozás végén választották meg a Nemzeti Bizottság tisztikarát, melynek elnöke Kiskos István nyugalmazott polgármester, a Nemzeti Demokrata Párt tagja, alelnökei Pápai Sándor parasztpárti és Németh István szakszervezeti tag lettek. Az előadói tisztelet Arany Károly, a Magyar Kommunista Párt tagja, a jegyzőit Lisznyay Géza Nemzeti Demokrata párti képviselő kapta meg.⁹²

Alig egy hónappal később, Jaczkó Pál főispán átirata alapján a szombathelyi Nemzeti Bizottság vármegyei bizottsággá egészült ki. A megyei bizottság, lényegében Szombathely Nemzeti Bizottságának kibővítése volt pártonként és járásonként egy-egy tag delegálásával.⁹³ A vármegyeháza igazgatási és reprezentatív szerepében már 1945. augusztus 6-án egy nem szokványos törés következett be. Vas vármegye törvényhatósági bizottságának alakuló közgyűlését nem a megyeházán tartották meg, hanem a szociáldemokrata párt Szentháromság téri székházának nagytermében.⁹⁴ Sajnos a források nem tartalmazzák a helyváltoztatás pontos okát. A részleges szerepvesztés tovább folytatódott. Ugyanakkor tényleges súlytalanná válásról nem beszélhetünk, sokkal inkább a hatalomgyakorlás átalakulása következett be. Ezt a megállapítást támasztja alá az az alispáni rendelkezés, mely a vármegye dolgozóit a Magyar Kommunista Párt nagygyűlésén való részvételre hívta meg. A tisztviselők – a kötelező programokra – a megyeháza udvaráról együttesen vonultak át, amit azoktól is elvártak, akiknek világnézeti, politikai meggyőződése nem feltétlenül egyezett meg a kommunista pártéval.⁹⁵

A kormány 1946. január elején nevezte ki Jaczkó Pál kisgazdapárti főispán helyett Safranko Emánuel kommunista politikust főispánná. Safranko január 9-én érkezett először Szombathelyre, hogy a majdani beiktatásáról megbeszéléseket folytasson.⁹⁶ A *Szabad Vas megye* napilap hasábjain nemsokkal később így magyarázták a kinevezést: „a demokratikus

---

⁹¹ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Rubicon Intézet, Budapest, 2021. 43–44.

⁹² MNL VamL Szombathelyi Nemzeti Bizottság iratai. 1 csomó. Jegyzőkönyvek.

⁹³ MNL VamL Szombathelyi Nemzeti Bizottság iratai. Jegyzőkönyvek.

⁹⁴ MNL VamL Vas megye alispánjának iratai 1945/5878. sz.

⁹⁵ MNL VamL Vas megye alispánja iratai 1945/7949.

⁹⁶ Safranko Emánuel az új főispán Szombathelyen In: Szabad Vas megye 1946. január 6. 3.

kormány belügyminiszterének előterjesztésére szükségesnek vélte a vármegyében a demokrácia megerősítését új főispánnal (...) aki biztosíték a demokratikus kormány akaratának érvényesülésére”.⁹⁷ Gyakorlatilag az intézkedés beleilleszkedett az országos eljárásba. Az államigazgatásban kulcspozíciónak számító belügyminiszteri poszt már a Tildy-kormány megalakulásakor a kommunista párt kezébe került, így az államigazgatásban betöltött jelentős szerep után – az alsóbb szinteken, így a vármegyei igazgatásban is – be akarták biztosítani pozícióikat. Erre tökéletes megoldásnak bizonyult a főispáni székek elvhű pártemberekkel történő betöltése.

Safranko Emánuel főispáni beiktatására 1946. január 21-én került sor, Rajk László és Nagy Imre miniszterek jelenlétében,⁹⁸ a szociáldemokrata párt szombathelyi székházának nagytermében.⁹⁹ Ez az esemény is a vármegyei székház szerepvesztését tükrözi, hiszen a beiktatásra nem a vármegyeházán került sor. Ugyanakkor, mint a főispáni hivatal székhelye nem került ki az események fősodrából, ugyanis az újonnan kinevezett főispán a felavatási ünnepséget követően a megyeháza kistermében fogadta az intézmények, testületek, egyéb szervezetek küldöttségét.¹⁰⁰

A vármegyeháza kistermében nyert elhelyezést az 1945/15. M. E. rendelet értelmében felállított igazoló bizottság is, amelynek feladata a közalkalmazottak 1945 előtti előéletének felkutatása volt. A bizottság munkája akkor kapott sajtóvisszhangot, amikor 1946 márciusában az igazoltatásra várokozók közül egy ismeretlen személy arra hívta fel a testület egyik tagjának a figyelmét, hogy „*olyan ember is van itt, aki akasztott*”. A gyanúsított, Varga János elismerte, hogy a háború végén, amikor a nyilas minisztériumok rövid időre Szombathelyre kerültek, az igazságügyi miniszter bízta meg az ítéletvégrehajrással.¹⁰¹

A főispánok, alispánok és polgármesterek Budapesten tartott belügyminiszteri értekezletét követően Safranko főispán az 1946. április 11-én tartott ülésen számolt be a miniszteri irányelvekről Szombathelyen, a vármegyei Nemzeti Bizottság ülésén. Tájékoztatásában a beszolgáltatás fontosságát hangsúlyozta. A gyors és hatékony rekvirálás érdekében azzal a kérelemmel fordult a vármegyei Nemzeti Bizottsághoz, hogy szólítsák fel a járási és községi

⁹⁷ Szabad Vasmegye 1946. január 20. 1.

⁹⁸ Január 21-én lesz Safranko Emánuel beiktatása In: Szabad Vasmegye 1946. január 15. 3.

⁹⁹ Szabad Vasmegye 1946. január 18. 3.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Hóhér az igazoló bizottság előtt In: Szabad Vasmegye 1946. március 8. 3.

Nemzeti Bizottságokat, valamint a pártok képviselőit, hogy határozottan lépjenek fel a beszoállítás szorgalmazása mellett. Majd a közhivatalok létszámcsökkentéséről, illetve azok megtisztításáról is beszélt.¹⁰² Az előkészítő bizottságok által a közhivatali dolgozókról összeállított listákat – a demokratikus látszat fenntartásával – a helyi Nemzeti Bizottságoknak kellett ellenjegyezni.¹⁰³ A közigazgatási dolgozók igazoltatása – a tényleges múlt rendszerbeli elemek kiszűrése mellett – lehetőséget biztosított arra, hogy az egyes pártok a védelem látszatát keltve saját soraikba vonják az igazgatási szereplőket, ezzel növelve tagjaik létszámát.¹⁰⁴

A főispáni beszámoló a centrális irányítás megszervezéséről is szólt. Erre a belügyminiszteri utasítás alapján azért volt szükség, mert a vármegyék, járások, községek helyi igazgatási szervei nem veszik mindig figyelembe a központi kormányzat intézkedéseit, hanem az őket érintő kérdésekben – közvetlenül a háborút követő időszakhoz hasonlóan – sokszor szabadon döntöttek. A kialakult helyzet rendezésére a kormány a helyi Nemzeti Bizottságokat központi irányelvek feltétlen végrehajtására szólítja fel. A belügyminiszteri utasítás alapján azokat a köztisztviselőket, akik nem tesznek eleget a központi utasításoknak, hivatalukból el kell távolítani.¹⁰⁵ A kormányzati szintű lassabb kommunista hatalomátvétel lehetővé tette a gyors vármegyei szintű gleichschaltolást.

A vármegyei igazgatás összetételének radikális átalakítása 1949 nyarára lezárult. A más elveket valló vármegyei alkalmazottak közigazgatási hivatalukból való eltávolítása, a kommunista párt ideológiájának terjesztése és feltétel nélküli elfogadása megyei hatóságokban is egy rendszerhű hivatalnokgárda kiépülését eredményezte. A Magyar Népköztársaság iránti feltétlen bizalom jeleként 1949. november közepén a megyei hivatal dolgozói Dióssi György alispán irányítása alatt letették az esküt az augusztusban elfogadott, szovjet típusú alkotmányra.¹⁰⁶ Így az 1940-es évek végére a vármegyei háza a szovjet típusú berendezkedés megyei szintű közigazgatási központjává vált.

1949 novemberében a hároméves tervek végrehajtásának szervezetlenségére hivatkozva alakították meg az Országos Tervhivatal Vas megyei kirendeltségét a vármegyei háza

---

¹⁰² Safranko elvtárs, Vas vármegye főispánjának beszámolója In: Szabad Vas megye 1946. április 14. 3.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Gyarmati, 44.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Vas megye 1949. november 20. 8.

párhelyiségében. Az alakuló ülés alispáni megnyitóját követően Zempléni Pál, az Országos Tervhivatal munkatársa hangsúlyozta a Tervhivatal lokális szervének fontosságát. A megyei szerv működésétől a hivatali ügyintézés útvesztőinek megszűnését, a hitelek megfelelő helyre jutását és a helyi igények kielégítését várta az országos vezetés. Az országos központ alá tartozó megyei hivatal a mezőgazdasági és építési beruházások terén kapott végrehajtó és ellenőrző jogokat, ugyanakkor a nagyüzemek, állami gazdaságok irányításába nem volt beleszólása. Zempléni beszédében a megyei tervhivatal sikeres működéséhez a politikai direktívák követését, a tervgazdaság megvalósítását szabta feltételül.¹⁰⁷

A megyei szintű közigazgatás gleichschaltolás sikerességét jelezte a következő újsághír is. A magyar–szovjet barátság elmélyítését szolgálta, az *Új Világ* című országos lap. Az előfizetők létszámának növelését az intézmények, üzemek, pártszervezetek, községek keretén belül akarták biztosítani. A vasi vármegyei hivatalnokok közül hetvenkét fő fizetett elő a politikai lapra,¹⁰⁸ ami magas aránynak számított. A *Vasmegye* cikkében követendő példának állította be a megyei hivatalt, amely az előfizetések számának növelése érdekében versenyre hívta a városi közhivatalokat is.¹⁰⁹

A diktatúra kiépülésével a személyi kultusz éltetése nemcsak a vállalatok, szervezetek életének lett kötelező eleme, hanem a megyei hivatalban is. Ennek jegyében már Sztálin hetvenedik születésnapja előtt egy hónappal bekapcsolódtak a hivatalnokok az ún. munkafelajánlási mozgalomba, melyben az egyes munkavállalók a „*Sztálin elvtárs születésnapjára vállalom*” jelszó hangoztatásával kötelezték magukat arra, hogy december 21-ig teljesítenek valamilyen kitűzött célt. Papp Sándor és Czibor Béla megyei jegyzők vállalták, hogy irataikat naponta, az elmaradtakat pedig a fent megnevezett dátumig elintézik. A cikk tanúsága szerint a vármegye összes dolgozója vállalta, hogy az okiratok intézésének nyolcnapos határidejét három napra csökkentik le.¹¹⁰ Sztálin kultuszának éltetése azonban nem merült ki ennyiben. Születésnapján, december 18-án, a vármegyei székház nagytermében a központi kiküldött, valamint a megyei és az alsóbb közigazgatási szintek képviselőinek jelenlétében

---

¹⁰⁷ Nagy hatáskörrel megalakult a Tervhivatal megyei kirendeltsége In: *Vasmegye* 1949. november 22. 2.

¹⁰⁸ *Vasmegye* dolgozói az *Új Világ*ért In: *Vasmegye* 1949. december 3. 5.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ „Vállaljuk Sztálin elvtárs születésnapjára” In: *Vasmegye* 1949. november 20.

ünnepélyes ülést tartott a szovjet vezető életésére a Vármegyei Sportfelügyelőség is.¹¹¹ A tisztelet további jeleként erre a napra a vármegyeház homlokzatát lobogókkal díszítették fel.¹¹² A Szovjetunió iránti elkötelezettség növekedését mutatta a – kultúra terjesztését előirányzó, a valóságban propaganda terjesztés céljával tevékenykedő – Magyar-Szovjet Társaság vármegyei csoportjának aktivitása is. Ez 1949 végén nagy mértékben megélénkült, havi rendszerességgel klubnapot tartottak meghívott vendégek társaságában.¹¹³ A társaság tevékenységének eredményességét mutatta, hogy 1950 februárjára már az összes hivatali dolgozó csatlakozott a szervezethez.¹¹⁴

A fenti példákból is kirajzolódik, hogy az 1940-es évek végére a szombathelyi vármegyei ház dolgozói szinte mindenben teljesítették a központi elvárásokat. Ezáltal lehetővé vált a vármegyei igazgatásnak olyan mértékű átalakítása, mely következtében a megye addigi viszonylagos szuverenitását is elvesztette és teljes mértékben a központi, állami igazgatás kiszolgálója lett.

A tanácsrendszer tényleges kiépítésére 1950-ben került sor. A nyár folyamán az egész megye területére kiterjedő jogkörű rendszerben a főispán és a megyei önkormányzat szerveinek szerepét a 81 taggal és 41 póttaggal rendelkező tanács és a 13 tagú végrehajtóbizottság vette át. A végrehajtóbizottság Vas megyében 11 osztályból és a titkárságból épült fel. A megyei tanács alakuló ülését június 15-én a megyeházán tartotta, itt került sor a végrehajtóbizottság 13 tagjának, elnökének, két elnökhelyettesének és titkárának megválasztására.¹¹⁵

---

¹¹¹ Vas megye és Szombathely országosan második eddig az MHK-ban In: Vas megye 1949. december 16. 6.

¹¹² Lángoló szeretettel, fényben, ragyogásban ünnepelte Sztálin elvtárs születésnapját Szombathely In: Vas megye 1949. december 22. 3.

¹¹³ Tevékenyen dolgozik a vármegyei MSZT csoport In: Vas megye 1949. december 24. 6.

¹¹⁴ Erősítjük a magyar-szovjet barátságot In: Vas megye 1950. február 23. 4.

¹¹⁵ Tanácsok a gyakorlatban In: Vas megye 1950. június 10. 1.

3. kép: Megyei tanács székháza

Forrás: <https://proxy.europeana.eu/2048128/64465> (2022.11.26.)

A Vas megye július 20-án arról számolt be, hogy „a Tanács megalakulása óta megvalósult a dolgozók régi vágya, hogy minden dolgukat egy épületben tudják elintézni, a vidékről feljövő dolgozók ideje nem a hivatal keresésével telik el.”¹¹⁶ Amint a fenti példák is mutatták a megyei szintű közigazgatás erőteljes centralizáláson ment keresztül, ennek központja az egykori megyeháza maradt, az épület nem változott, csak a gazdái és funkciói (ld. 3. kép). A Vas megye ősszel nyilvános kritikát fogalmazott meg a korábbi megyei közigazgatással kapcsolatban. Eszerint a tanácsrendszer bevezetése előtt a dolgozók inkább elkerülték a megyeházát, addig a tanácsok felállításával megszűnt az átlagemberek államigazgatással szembeni idegenkedése.¹¹⁷

Összességében elmondható, hogy a Vas megyei tanács felállítása nem ütközött akadályba. Ugyanakkor mégsem sikerült egyszerre minden egyes elemében végképp eltörölni a múltat. Hiszen a megyei tanács épülete a polgári kort idéző vármegyei épületében tevékenykedett. Másrészt a megyei pártlap is gúnyos hangnemben állapította meg, hogy a megyei tanács Kereskedelmi Osztályának bélyegzőjén még a vármegyei felirat volt olvasható.¹¹⁸ A cikk

¹¹⁶ A közigazgatás is a népe lett In: Vas megye 1950. július 20. 5.

¹¹⁷ Minden hatalom a dolgozó népe In: Vas megye 1950. október 15. 3.

¹¹⁸ Szombathelyi furcsaságok In: Vas megye 1950. október 29. 10.

nem is maradt visszhang nélkül, így a Kereskedelmi Osztályhoz is eljutott, ahol rövidesen törölték is a vármegyeházára utaló feliratot.¹¹⁹

A Berzsenyi tér polgári kori hatalmiságot megtestesítő épületei közül egyedül a megyei igazgatás székháza, a megyeháza vészelte át komolyabb sérülés nélkül a második világháborút. Ennek köszönhetően csak ez az épület tudta megőrizni közigazgatási funkcióját. A törvényhatósági bizottságok háború utáni létrejöttével a helyi igazgatás irányítója lett, majd hivatalaiban is megerősödött a kommunista befolyás, ami elősegítette a központi döntés alapján felállított tanácsrendszer akadálytalan kiépítését Vas megyében is.

4.3. Pártház a lebombázott városháza helyén

A szombathelyi városháza 1945. március 4-én, a város gyásznapiján az amerikai bombázás következtében romhalmazzá vált, csak a déli épületrész falazata maradt meg több emelet magasságban. A pusztítás következtében számos városi dokumentáció megsemmisült, többek között a polgárok adóbevallással kapcsolatos dokumentumai is elkallódtak.¹²⁰ A városi igazgatás egyes hivatalai a belvárosban szétszórva, összesen nyolc épületben kerültek elhelyezésre.¹²¹ Az újjáépítéssel kapcsolatos kérdésekre, közvetlenül a háború utáni ínséges, szűkös anyagi körülmények között kerülhetett sor. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy számos elgondolás született a városháza épületéről.

Csermely Gyula, Szombathely háború utáni kommunista polgármestere, a sajtó által június végén feltett újjáépítésekkel kapcsolatos kérdésre válaszolva elmondta, hogy a helyreállítások elvégzésére rövid időn belül tervpályázatokat fognak kiírni.¹²² Egy héttel később, de még a tervpályázat kihirdetése előtt, a polgármester a háború utáni első városi közgyűlésen kijelentette, hogy a dokumentáció elkészítésével a mérnöki hivatalt bízta meg.¹²³ Csermely Gyula szeptemberi halálát követően Németh István került a polgármesteri székbe, aki gyakorlatias és látszólag kézenfekvő megoldással kívánta orvosolni az önálló városháza hiányát. A terv részeként a részben lebombázott szombathelyi repülőtér épségben maradt

---

¹¹⁹ Szombathelyi furcsaságok In: Vasmegye 1950. november 12. 8.

¹²⁰ Szabad Vasmegye, 1945. június 27. 3.

¹²¹ Újjáépül a városháza In: Szabad Vasmegye 1947. március 28. 3.

¹²² Uo.

¹²³ Szabad Vasmegye, 1945. július 3. 67. 4.

hangárjaiból kívánta biztosítani az építkezés téglaiségnyét. Ehhez azonban tárgyalásokat kellett folytatni a kormánnyal, hogy a repülőteret bocsássák a város rendelkezésére. A remélt téglamennyiségből nem csak a városháza, hanem egyéb középületek újjáépítését is meg kívánták oldani. A hangár bontását a helyi lakosság bevonásával akarták elvégeztetni. Mégpedig úgy, hogy minden második téglát megtarthatott volna az, aki részt vesz a bontásban.¹²⁴ A városháza újjáépítését 1946 tavaszán tervezték elkezdni a hangár építőanyagából, míg nyárra már a munkálatok befejezésével számoltak.¹²⁵ Ez az elképzelés azonban nem valósult meg, melyet megmagyarázhat az a tény, hogy a tervek elkészültének tényét sem közölték.

1946 januárjában a városi tanácsülésen merült fel először, hogy a városházát a Berzsényi tér helyett máshol is el lehetne helyezni. Új helyszínként a Szentháromság tér 13., 14. és 15. számú házak telkeire esett a választás,¹²⁶ azonban ez az elképzelés sem valósult meg. 1946 tavaszán Németh István polgármester, Safranko Emánuel főispán és Gombis Antal vármegyei titkár közösen nyújtottak be javaslatot Rajk László belügyminiszternek, melyben anyagi támogatást kértek Szombathely újjáépítésére, többek között a városháza felépítésére is. Az ügyet Rajk az újjáépítési miniszter elé terjesztette, aki az anyagihiány és a gazdasági nehézségek miatt a Gazdasági Főtanácsot tette meg illetékesnek az ügyben.¹²⁷ Ugyanezen szerv májusban Szombathely magasépítési programja számára 10 milliárd adópengő segélyre tett ígéretet, melynek jelentős részét a városi székház felépítésére szánák. A hír ismeretében a városvezetés megbízta az újonnan alakult építési tanácsot, hogy írjon ki tervpályázatot a városháza tervezetének elkészítésére.¹²⁸ A május 25-i közgyűlés határozatát követően Tóth János műszaki tanácsnok és Stróbl János főmérnök ki is írta az országos pályázatot. A *Szabad Vas megye* június 20-i számában azonban már egy újabb elképzelésről tudósított, hogy a városháza romjainak elbontására is pályázatot írnak ki. A városvezetés egy olyan épületet akart, amely megfelel a kor követelményeinek, valamint helyet biztosít minden hivatalnak, köztük a főispáni, azaz a megyei hatóságnak is.¹²⁹ Ezen koncepció szerint a városi és a megyei vezetés egy épületben kapott volna helyet. A sajtócikk nem ad támpontot arra nézve, hogy ez

---

¹²⁴ Szabad Vas megye, 1945. november 23. 3.

¹²⁵ Szabad Vas megye, 1945. december 7. 2.

¹²⁶ Az új városházát a Szentháromság-téri városi házak helyén építik fel? In: Szabad Vas megye 1946. január 24. 3.o.

¹²⁷ Szombathely 10 hónap alatt 20 milliárd adópengő segélyre kapott ígéretet In: Szabad Vas megye, 1946. április 14. 1-2.o.

¹²⁸ Újjáépül a nyugati romváros In: Szabad Vas megye, 1946. május 19. 5.o.

¹²⁹ Milyen lesz az új városháza? In: Szabad Vas megye, 1946. június 20. 5.o.

az elgondolás kitől származik és mi lett volna a célja. Felmerül kérdésként, hogy miért költöztették volna át a szomszédos vármegyeházából a főispáni széket, valamint ebben az esetben milyen funkciót szántak volna a megyei székháznak?

A helyi sajtóban olyan cikkek is megjelentek, amelyek a városháza romjainak elbontásának hátrányait boncolgatták. Miszerint az egykori városháza lebontásával a közte és a Szombathelyi Takarékpénztár közötti területen álló jórészt egyemeletes lakóházakat is pusztulásra ítélnék.¹³⁰ Ezek a lakóépületek azonban túlélve reprezentatív társukat, majd másfél évtizeddel később kerültek csak bontócsákány alá.

Az egykori székház bontásának mikéntjei közben felmerülő terv szerint az új városházát oly módon kívánták felépíteni, hogy egyszerre két teret is érintett volna, ugyanis keleti szárnya a Takarékpénztár oldalán a Szentháromság térig nyúlt volna.¹³¹ Ezzel részben mintegy visszakerült volna városi igazgatás épülete a polgárság terére. A korszerű tömegképzésű székházat úgy tervezték felépíteni, hogy az a későbarokk Berzsényi tér klasszikus jellegét ne befolyásolja, ne változtassa meg. Az épülethez egy városházi tornyot is terveztek építeni, mely elhelyezését úgy oldották volna meg, hogy a Berzsényi tér összképét ne zavarja meg, ugyanakkor a Szentháromság tér meghatározó, formáló eleme legyen.¹³²

Rövidesen a bontási munkálatok és azok finanszírozásának költségei kerültek előtérbe. 1946. június 10-én tárgyalta a városi pénzügyi bizottság a romos városháza lebontásának kérdéseit. Az ülés egyik releváns témája volt annak végleges eldöntése, hogy ki fogja elvégezni a munkálatokat. A pályázat nyerteseként a Prasznovszky- és Rudolf-féle vállalat kapott megbízást az épület szerkezeti részeinek elbontására, míg előtte a mozdítható elemek eltávolítása a városnak lett volna a feladata. E határozat ellen Paukovits Antal szakszervezeti titkár nyújtott be óvást, melyet követően javasolta, hogy a bontás teljes egészét végezzék el a városi alkalmazottak. A felvetés mögött elsősorban takarékosági szempont húzódott meg. A bontási munkálatok augusztusi szüneteltetésétől azt remélték, hogy a forint bevezetésével valamelyest rendeződik a pénzügyi helyzet, illetve állami segélyekben is bíztak.¹³³ A szakszervezeti titkár által javasolt takarékoskodás eredményességét mutatja, hogy

---

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo.

¹³³ A városi pénzügyi bizottság ülése In: Szabad Vasmegye 1946. július 11. 3.o.

munkanélküliek alkalmazása a költségek szempontjából 50-60%-os megtakarítást eredményezett.¹³⁴

November 13-án számolt be a *Szabad Vasmegye* a bontás megkezdéséről. Ekkor a város alkalmazottjaként 80 különféle foglalkozású munkás dolgozott, akik gondosan kiszerelték a még menthető ajtó- és ablakkereteket, kályhákat, majd leltárba vették az egyes tárgyakat. A munkavégzés fellendülését a törmelékanyagok lovaskocsival történő elszállításától várták.¹³⁵ Már a bontás alatt felmerült annak gondolata, hogy feltétlenül szükséges-e a volt városháza bontása; és nem lehetséges-e az újjáépítése?¹³⁶ Ennek a gondolatnak létjogosultságát erősítette a laikusok szemében az a tény, hogy a lebombázott városháza déli oldalfala viszonylag állva maradt. Az újjáépítéssel kapcsolatos kérdéssel már ekkor az volt a hivatalos mérnöki álláspont, hogy azért nem lehetséges, mert a falak olyan szinten megrepedtek, hogy az épület statikailag veszélyessé vált, így elkerülhetetlen a lebontása.¹³⁷

A munkálatok során az egyes csoportok ellenőrzésére munkavezetőt neveztek ki, ugyanis volt rá precedens, hogy a műszak előtti megbeszélésen résztvevő személyek eltűntek, mire a tényleges munkavégzésre került volna sor.¹³⁸ Ebből látható, hogy a székesegyháznál zajló munkálatokkal szemben valószínűleg itt nem önszántukból vettek részt az emberek a bontásban, hanem a megélhetéshez szükséges csekély fizetségért. Az épületből kinyert, még felhasználható tárgyakról kettős leltárt vezettek, így előzve meg az építőanyagok esetleges eltulajdonítását.¹³⁹

Az 1947. április 2-i városi kisgyűlésen jelentős fejlemények hangzottak el az új városházával kapcsolatban. Lehetséges helyszíneként már nem csak a lebombázott városi székház helye és a Szentháromság tér merült fel, hanem bővült a potenciális lehetőségek száma. Új helyszíneként jelent meg az elképzelések között a Színház (mai Március 15.) tér. A gyűlésen a városvezetés végül a Színház teret szánta a városháza elhelyezésére.¹⁴⁰ Ezzel a döntéshozók lemondtak ugyan arról, hogy a városháza továbbra is a Berzsényi téren helyezkedjen el.

---

¹³⁴ Példátlan támadás a munkanélküli akció ellen In: *Szabad Vasmegye* 1947. március 2.

¹³⁵ Hadijelentés a munkába állt munkanélküliek második napjáról In: *Szabad Vasmegye* 1946. november 13. 3.o.

¹³⁶ Bontják a romvárosházát In: *Szabad Vasmegye* 1946. november 24. 3.o.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Színház lesz a régi városháza helyén In: *Szabad Vasmegye* 1947. április 3. 3.

Az egykori városházi telek hasznosítása továbbra is megoldandó feladat maradt. Olyan tervek is születtek, melyek a foghíjra zenei konzervatóriumot, színházat, vagy városi könyvtárat kívántak létesíteni. Az ezen intézményi épületek közül megvalósulót olyan homlokzati kiképzéssel kívánták ellátni, amellyel az a tér szerves részévé válik, esztétikailag beilleszkedik környezetébe.¹⁴¹ E tervek valamelyikének valóra válásával mindenképp szerepváltás következett volna be a Berzsényi téren, hiszen a hatalmi funkció mellett a kulturális is hangsúlyossá vált volna. Végül a művelődési funkcióval bíró intézmények közül egyik sem nyert elhelyezést a mai Berzsényi téren.

4. kép: Az üres városházi telek

Forrás: BDMK Helyismereti Gyűjtemény

Az elképzelések megghiúsulása miatt a volt városháza üres telke közel húsz éven át beépítetlen maradt (ld. 4. kép). Az üresen álló, elkerített terület egyszerre hirdette az igazgatási tér építészeti egységének háborús pusztulását, valamint a polgári berendezkedés megszűnését. Az 1960-as évek első felének elképzelései szintén ezt az állapotot betonozták be. Az elhagyatott telket

---

¹⁴¹ Uo.

méretei miatt, valamint a politikai és a pénzügyi helyzet következtében a korszakban csak valamilyen állami beruházásnak helyet adva lehetett újra használatba vonni. Ezt a helyzetét használta ki a pártállam, amikor 1962-ben hivatalossá tette, hogy a telekre a megyei pártszékház felépítését tervezi.¹⁴² A következő évben tanulmánytervet készítettek az épület koncepciójáról.¹⁴³ Ezzel beigazolódott, hogy a Berzsényi tér hozzá csak funkcióban illeszkedő épületet kap, ugyanis a tervek egy szocialista modernista stílusú székház felépítését irányozták elő. Itt már nem tartották követendőnek, hogy a felépítendő objektum homlokzata igazodjon a tér történelmi későbarokk arculatához és polgári múltjához.

Az egykori városháza helyére kerülő pártházhoz kötődő előkészítő munkálatok 1965 májusában kezdődtek meg, ekkor állagmegóvás céljából körbe deszkázták Berzsényi Dániel szobrát.¹⁴⁴ Ebből az látható, hogy a megye szülöttjének emlékművének megőrzését a szocializmus időszakában is fontosnak tartották, és még az építési munkálatok idejére sem távolították el a térről.

A pártház kivitelezése 1965–1967 között zajlott.¹⁴⁵ 1967. december 3-án avatták fel az elkészült székházat a tervezők, kivitelezők, valamint a párt- és állami vezetők részvételével. Az épület előcsarnokában elhelyezett Lenin mellszobor átadásával azt kívánták elősegíteni, hogy az ott dolgozó emberek feltétel nélkül legyenek „hűek a párthoz”.¹⁴⁶ Jelzésértékkel bír az a tény, hogy Lenin szobra a pártházban, a szélesebb közönség előtt szinte elrejtve kapott helyet, míg Berzsényi Dániel szobra a téren, mindenki számára jól látható volt.

---

¹⁴² Megyei Pártszékház Szombathelyen. In: Műszaki tervezés, 1968. 2. sz. 16.

¹⁴³ Megyei Pártszékház Szombathelyen. In: Műszaki tervezés, 1968. 2. sz. 17.

¹⁴⁴ Megkezdték a megyei pártszékház építését In: Vas Népe 1965. május 23. 1.

¹⁴⁵ Megyei Pártszékház Szombathelyen. In: Műszaki tervezés, 1968. 2. sz. 17.

¹⁴⁶ Átadták hivatásának a megyei pártszékházat In: Vas Népe 1967. december 5. 1.

5. kép: Megyei pártház

Forrás: BDMK Helyismereti Gyűjtemény

A szombathelyi városi hivatalok végül jóval később, a Fő tér déli sarkán kaptak elhelyezést egy szocialista modern székházban (ld. 5. kép). Az új Városháza hivatalos átadására 1983. február 18-án került sor. Czinzek Miklós tanácselnök ünnepi beszédében azt hangoztatta, hogy: „*a városháza nem elsősorban a benne dolgozó tisztségviselők irodája, hanem a lakosság szolgálatára hivatott, s a közélet színtere kell, hogy legyen.*”¹⁴⁷

---

¹⁴⁷ Ünnepi tanácsülés Szombathelyen In: Vas Népe 1983. február 19. 3.

5. Összefoglalás

A Simmel-i térelméletet áttekintve látható, hogy a szombathelyi Berzsényi teret olyan hatáskörű központok alakították ki, melyek szimbolikusan is megtestesítik az adott hatalmat. Henri Lefebvre a tér jelentéstermelésének elméletét vizsgálva pedig kijelenthető, hogy a Berzsényi tér tere reprezentációs tér, ugyanis az épületek által megtestesített hatalom számos módon befolyásolta a társadalom életét.

A hatalmiság tere a 18. század utolsó harmadában kezdett kialakulni, elsőként a vármegyeház építésével, melyet szinte azonnal követett a püspöki palota, majd néhány évvel később következett a székesegyház felépítése, ami egy egységes barokk-későbarokk városképet eredményezett. A neoreneszánsz stílusú városháza csak egy évszázaddal később került a tér keleti oldalára, amely kétemeletes magasságát csak az 1925-ös átépítés során nyerte el.

1945 januárjában a Szálasi-kormányzat minisztériumai rendezkedtek be a Berzsényi tér épületeiben. A püspöki palotában a Külügyminisztérium, a vármegyeházán a Kereskedelmi-, míg a városházán a Közellátási Minisztérium kapott elhelyezést. Ezzel a reprezentatív épületek nem csak a nyugati országrész államigazgatásának központjai, hanem a szövetséges bombatámadások célpontjai is lettek egyben. Az 1945. március 4-i bombázás a megyeháza kivételével mindegyik épületben súlyos károkat okozott.

A székesegyháznál 1945 tavaszán – nyarán először önkéntes, majd szervezett keretek közt folyó romeltakarítás zajlott. Az újjáépítési munkálatok megszervezésére a Székesegyházi Templomépítő Bizottságot hozták létre, mely Beer Ferenc vállalkozó cégét bízta meg a kivitelezéssel. Kétéves kemény munka során újralfalazták a főhomlokzat egy részét, visszaépítették a beszakadt boltozatot, valamint új tetőt kapott a katedrális. A munkálatokat állami segélyekből, valamint papok és hívek adományaiból finanszírozták. A székesegyház újraszentelésére 1947. szeptember 7-én került sor, melynek Mindszenty József bíboros volt a főcelebránsa. Az ünnepségsorozat a katolikus egyház utolsó jelentős tömegeket megmozgató eseménye volt a kommunista hatalomátvétel előtt. A püspöki palota sérült északi szárnyát a háborút követő években lebontották, a megmaradt részt lefalazták. Az egyházi hatalom térbeli reprezentációját uralta a legkevésbé a kommunista befolyás, azonban a térbeli kiterjedését lesűkítette.

A vármegyháza a háború utáni közigazgatás újrászerveződésének központja lett, 1945 tavaszán itt alakult meg a Szombathelyi Nemzeti Bizottság, ami egy hónappal később vármegyei bizottsággá egészült ki. Ennek ellenére a háborút követően a vármegyháza részleges szerepvesztése volt megfigyelhető, melyet Safranko Emánuel főispáni beiktatása is bizonyított. A kommunista főispán érvényesítette a központi akaratot és a kommunista irányelveket. Továbbá az igazoló bizottság munkája révén a vármegyei igazgatás összetétele 1949 nyarára radikálisan átalakult. 1949 novemberében a vármegyei hivatal dolgozói letették az esküt az új, szovjet típusú alkotmányra. A megye ezzel teljes mértékben a központi, állami igazgatás kiszolgálója lett, lehetővé téve tanácsrendszer kiépítését. A kommunista diktatúra térfoglalása nem radikális fordulatként, hanem egy elhúzódó, a lakosság számára nem szembetűnő folyamatként ment végbe.

A lebombázott városháza sorsának kérdéséről számos elképzelés született a világháború után. Németh István polgármestersége kezdetén a romvárosháza újjáépítésére tett kísérletet, 1946 tavaszától kezdődően azonban a városi székház új helyszíneken való elhelyezése is többször felmerült. 1946 nyarán végül a romos épület lebontása mellett döntöttek, mely munkálatokat ez év novemberétől kezdődően városi alkalmazottak végeztek. A városházi telek közel 20 évig üresen állt, mígnem 1965 májusában állami beruházásként megkezdődött a megyei pártszékház építése, melyet 1967. december 3-án avattak fel.

A kommunista diktatúra a Berzsényi teret funkcióváltással és új épület, saját pártház építésével vette birtokba. Azonban a tér a megyeháza, a püspöki palota és székesegyház épületegyüttesének köszönhetően máig megtartotta – politikai fordulattól függetlenül – a 18. század utolsó harmadában elnyert későbarokk dominanciáját.

6. Felhasznált források

Levéltári Források

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Szombathelyi Nemzeti Bizottság iratai
Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Vas megyei alispánjának iratai

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltárának Acta Cancellariae Építési iratai
Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltárának Acta Cancellariae Iktatott iratai
Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár Vasvár-szombathelyi Székeskáptalan
Magánlevéltárának Káptalan hivatalos iratai

Korabeli sajtó

Szabad Vasmegye / Vasmegye / Vas Népe

Monográfiák, tanulmánykötetek

Balogh Gyula: Vasmegye székházának története. Bertalanffy József Könyvnyomdája, Szombathely, 1886.

Berger Viktor: *Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben.* L'Harmattan – Könyvpont, Budapest, 2018.

Dobri Mária: *Szombathely: Püspöki Palota.* TKM Egyesület, Szombathely, 1998

Feiszt György: *Szombathely utcanevei és utcanévváltozásai.* Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 1995.

Géfin Gyula (szerk.): *A szombathelyi egyházmegye története I. 1777-1928.* Szombathely, 1929.

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956.* Rubicon Intézet, Budapest, 2021.

Károlyi-Szentlélek: *Szombathely városképei – műemlékei.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Kőszeghy Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor XI.* Balassi Kiadó, Budapest, 2011.

Lendvai Rezső – Koltay Ferenc (szerk.): *A Szombathelyi Sárlos Boldogasszony Székesegyház története.* Székesegyházi Főplébániai Egyházközség Tanácsadó Testülete és a Szombathelyi Székesegyházért Alapítvány, Szombathely, 2017

Lendvai Rezső – Koltay Ferenc (szerk.): *A Szombathelyi Székesegyház bombázása és újjáépítése*. A Székesegyházi Főplébánia Képviselőtestülete és a Székesegyházért Alapítvány, Szombathely, 2015.

Szilágyi István: *Szombathely városépítés- és építészettörténete a dualizmus korában*. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Szombathely, 2005.

Tibola Imre: *A Milleniumi Év ajándéka*. Keresztény Egészségügyiek Dr. Batthyány László Társasága, Szombathely, 2011.

Toronyi Németh István: *Szombathely ünnepe 1947. szeptember 7-8*. Szombathely, Martineum Nyomda, 1947.

Sill Ferenc: *A Szombathelyi Székesegyház újjáépítése 1945–1976*. In: A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977) Szerk. Fábíán Árpád. Szombathely, 1976.

Tanulmányok

Czirók Zoltán: *Az 1945. március 4-ei légitámadás amerikai szemszögből*. In: Vasi Szemle 2020/2.

Smidt Erzsébet: *Adalékok a szombathelyi városháza 1838–1945 közötti történetéhez az alapokmányok tükrében*. In: Vasi Szemle 1995/5.